

**”Häpesin sinua mutta vielä enemmän itseäni,
sitä pikkusiskoa joka häpesi sinua.”**

Erityissisaruteen liittyvän häpeän kerronta Anja Snellmanin romaanissa *Pääoma*

Seija Munkki

Pro gradu -tutkielma

Kotimainen kirjallisuus

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Marraskuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Kotimainen kirjallisuus

Tekijä: Seija Munkki

Otsikko: Erityissisaruuteen liittyvän häpeän kerronta Anja Snellmanin romaanissa *Pääoma*

Ohjaaja: Anna Helle

Sivumäärä: 58 sivua

Päivämäärä: 24.11.2021

Tarkastelen tässä tutkielmassa häpeän kerrontaa Anja Snellmanin romaanissa *Pääoma* (2013). Teos kertoo Anu-nimisestä kirjailijasta, joka alkaa kirjoittaa romaania kehitysvammaisesta siskostaan Marusta tämän kuoltua. Marun kehitysvammasta ei perheessä puhuta, ja se askarruttaa Anua pienestä pitäen. Anu alkaa kokea häpeän tunteita kummallista siskoaan kohtaan, kun pihan lapset kiinnittävät huomiota Marun poikkeavaan ulkonäköön ja käyttäytymiseen. Murrosiässä häpeän tunteet voimistuvat ja Anu alkaa hävetä omaa häpeäänsä. Vielä aikuisenakin Anu mieluummin vaikenee siskonsa olemassaolosta kuin alkaa kertoa hänen erityisyydestään.

Keskityn tutkimuksessani siihen, miten häpeän tunteet tuodaan esiin romaanissa. Teos on vahvasti omaelämäkerrallinen, mutta sisältää myös fiktiota, joten se voidaan luokitella autofiktioksi. Tutkin *Pääomaa* kertomuksen tutkimuksen keinoin. Hyödynnän analyysissäni ja tulkinnoissani luonnollista narratologiaa, traumatutkimusta ja psykoanalyttista tietoa. *Pääoma* rakentuu lyhyistä kappaleista, erilaisista tarinoista, teemoista, näkökulmista, toistoista ja kerronnan tasoista, jotka risteilevät ja lomittuvat. Rakenne toimii väylänä lähestyttäessä kipeitä, omakohtaisia muistoja ja tunteita, joita on vaikea sanoittaa. Häpeäntunteita etäännytetään erilaisin kerronnallisoin keinoin. Kerronta vaihtuu välillä minämuotoisesta kerronnasta kolmannen persoonan kerrontaan. Kertojan omia häpeäntunteita häivytetään peilaamalla niitä tunnettujen henkilöiden, Amy Winehousen ja Anders Breivikin läheisten tilityksiin heidän omista tunteistaan. Vahvaa sisaruutta kuvataan erilaisilla metaforilla, joiden avulla myös etäännytetään kerrontaa.

Pääoma tuo esiin erityissisaruuteen liittyvät negatiivisetkin tunteet, joista ollaan tähän asti vaiettu. Kehitysvammaisten lasten vanhemmille on tarjottu vertaistukea, mutta sisarukset ovat jääneet huomioimatta. Häpeän tunnistaminen ja tunnustaminen erityissisararten välisissä suhteissa tässä teoksessa on tärkeää paitsi niille, joilla on erityissisar tai -veli, myös avoimemman keskustelun herättämiseksi yhteiskunnassa.

Avainsanat: häpeä, autofiktio, erityissisaruus, luonnollinen narratologia, traumafiktio, metafora

Sisällysluettelo

1	JOHDANTO	4
1.1	<i>Pääoma</i> tutkimusaineistona	4
1.2	Teoreettinen viitekehys ja tutkimuskysymykset	7
2	PÄÄOMAN KERRONNALLISET JA RAKENTEELLISET RATKAISUT	10
2.1	Autofiktio verho	10
2.2	Toistuvat tarinat	14
2.3	Kerronnan keinot	20
3	PÄÄHENKILÖN HÄPEÄ ERI AIKAKAUSINA	24
3.1	Anun lapsuuden perhe ja häpeän juuret	24
3.2	Häpeän kokemukset lapsena	28
3.3	Nuoruuden kiihkeät häpeän tunteet	32
3.4	Häpeän tunteet aikuisena	35
4	ANU JA MARU – ERITYISSISARUUS PÄÄOMASSA	37
4.1	Erilaiset siskot	40
4.2	Erytyissisaruuuden synnyttämät tunteet	43
4.3	Vahva sisaruus ja sisaruuden metaforat	48
5	LOPUKSI	53
	Lähteet	56

1 JOHDANTO

Olen kiinnostunut omaelämäkerrallisista romaaneista. Vuosia sitten myös omaelämäkerrallinen kirjoittaminen alkoi vetää minua puoleensa. Luovan kirjoittamisen seminaarityötä suunnitellessani syksyllä 2013 pohdin, miten omakohtaiset kokemukset voisi etäännyttää kerronnan keinoin, faktaa ja fiktiota sekoittamalla sekä kertojaääniä vaihtelemalla. Anja Snellmanin *Pääoma* (=P, 2013) ilmestyi juuri noihin aikoihin. Sen rakenne oli kiinnostava ja antoi vastauksia omaan työhöni. Se valikoitui myöhemmin myös tutkimuskohteekseni kandidaatintyössäni, jossa tutkin häpeästä ja syyllisyydestä vapautumista autofiktiivisen romaanin kirjoittamisen keinoin. Pro gradu -tutkielmassani tarkastelen erityissisaruuutta ja siihen liittyvää häpeän kerrontaa em. teoksessa.

1.1 *Pääoma* tutkimusaineistona

Pääoma kertoo Anu-nimisestä kirjailijasta ja hänen kehitysvammaisesta siskostaan Marusta. Se on faktapohjainen kertomus, jota on väritetty fiktion keinoin. Maru syntyi lievästi kehitysvammaisena Viipurissa pommitusten keskelle kesällä 1944. Hoitamaton kitalakihalkio vaikeutti puhumista, ja etenevä nivelreuma liikkumista. Maru eli eristäytyneitä elämää ja joutui pilkkapuheiden kohteeksi. Hän kuoli 67-vuotiaana kesällä 2011. Minä-kertoja Anu, Marun pikkusisko, syntyi terveenä Helsingissä vuonna 1954. Hänestä tuli kirjailija ja julkisuuden henkilö. Anu alkoi kirjoittaa kirjaa siskostaan tämän kuoleman jälkeen. Sisarten välillä oli syvä yhteys. He jakoivat lapsuudenperheessään sodan traumatisoimien vanhempiensa kertomat tarinat, äitinsä Ludmilan pakkomielleet ja isänsä Ruslanin alkoholismia ja väkivallan. Marun erilaisuudesta ei perheessä puhuttu. Häpeä vammaisesta siskosta oli Anulle läsnä pienestä pitäen pihan lasten ilkkuesssa Marulle. Anu oppi jo varhain lapsuudessaan häpeämään sisartaan. *Pääoma* on kertomus vammaisesta sisaresta, mutta samalla kertojan, pikkusiskon, välillä hyvin negatiivistenkin tunteiden tilittämistä erilaista siskoaan kohtaan.

Anja Snellman (aik. Kauranen) on yksi tuotteliaimpia nykykirjailijoitamme. Hän on julkaissut 30 teosta, joita on käännetty kymmenille kielille. Romaaneista on tehty lukuisia elokuva- ja teatterisovituksia. Journalistina hän on myös paljon eri medioissa esillä ollut julkisuuden hahmo. Kirjailijanuransa ohessa hän työskentelee nykyisin myös terapeuttina. Tänä syksynä olin paikalla, kun WSOY:n markkinointi- ja viestintäjohtaja Reetta Miettinen haastatteli Anja Snellmania Turun Kirjamesuilla. Haastattelussa käsiteltiin paitsi muutama viikko myöhemmin julkaistua uutta romaania *Kaikki minun isäni* (2021) myös Snellmanin

koko pitkää kirjailijanuraa. Aikoinaan suurta huomiota saaneen esikoisteoksen, *Sonja O:n* (1981), julkaisemisesta tuli tänä vuonna kuluneeksi 40 vuotta.

Romaaneissaan Snellman on käsitellyt aiheita, jotka kumpuavat suoraan hänen omista kokemuksistaan. Hän värittää omaelämäkerrallisia romaanejaan sekoittamalla faktaa ja fiktiota, joten ne voidaan luokitella autofiktioiksi. Suoranaista dokumentoivaa ainesta on löydettävissä romaanista *Ihon aika* (1993), jossa hän käsittelee äitisuhdettaan. Kirja julkaistiin hänen äitinsä kuoleman jälkeen. *Syysprinssi* (1996) kertoo kirjailija Harri Sirolasta, jonka kanssa Snellman nuoruudessaan seurusteli. Uusin romaani kertoo isästä ja isättömyydestä. Siinä Snellman palaa muistoihin omasta isästään, sodassa haavoittuneesta ja monella tapaa traumatisoituneesta miehestä sekä tämän alkoholismista. Autofiktiiviseksi luonnehdittava teos tämäkin, vaikka Snellman itse sanoi inhoavansa sanaa autofiktio. Hän kertoi kirjoittavansa ”läheltä itseäni”. Oma äiti, sisko ja nyt myös isä ovat olleet aiheina romaaneissa, jotka on kirjoitettu todella läheltä, mutta kuitenkin fiktion suoman verhon varjosta.

Kirjallisuudentutkija Päivi Koiviston mukaan autofiktiossa kritisoidaan omaelämäkerran perustavaa ominaisuutta, kirjoituksen totuudenmukaisuutta. Autofiktiivisissä teoksissa on tyypillistä, että kirjailija esiintyy päähenkilönä ja kertojana omalla nimellään, osana tapahtumia, jotka ovat enemmän tai vähemmän uskollisia kirjailijan elämästä tiedetyille faktoille. (Koivisto 2018.) Autofiktiota voidaan pitää omaelämäkerrallisen kirjallisuuden alalajina, joka kirjattiin lajinimikkeeksi Suomessa vasta vuonna 2007. Pirkko Sasion, Kari Hotakaisen ja Pentti Holapan 1990-luvun lopulla julkaisemat teokset itsestään tai ”itsestään” avasivat keskustelun autofiktiosta. Anja Kauranen (nyk. Snellman) julkaisi jo vuonna 1989 romaanin *Kiinalainen kesä*, joka on kirjoitettu päiväkirjan tavoin Anja Kauranen-nimisen kirjailijan kesästä. Koiviston mukaan Anja Snellman kirjoitti autofiktiivisiä teoksia jo ennen kuin laji lopullisesti rantautui Suomeen (Koivisto 2011).

Pääomassa kertoja on nimeltään Anu. Kirjailija Anja Snellmania kutsuttiin Anuksi lapsuudenperheessä. Marjatta-siskon lempinimi oli Maru. Ylen kirjallisuusohjelmassa *Aamun kirja* syksyllä 2013 Snellman sanoo kirjan kertovan aika tarkkaan hänen isosiskonsa Marjatta Kaurasen elämästä. Samaan hengenvetoon hän kuitenkin tarkentaa, että kirjassa tarinankertoja on ottanut omia vapauksia, ja romaania kirjoittaessaan hänellä on ollut mahdollisuus fabulointiin. Snellman kiistää kirjan olevan siskonsa elämäkerta. Hänen mukaansa se on romaani eräästä perheestä ja kertovan nimenomaan Marusta siinä perheessä. Omassa työssään käsittelen teosta romaanina, kertomuksena sisaruudesta, sekä Marun kehitysvamman vuoksi erityissisaruudesta, ja siihen liittyvästä häpeästä. Helena Ruuska kirjoittaa *Pääomasta* laaditussa kritiikissään, että jo esikoisromaanissaan silloinen Anja Kauranen kertoi

etäännytetysti lapsuudenkodistaan. ”Nyt yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin, kun kaikki ovat kuolleet, hän palaa ahdistavaan perhetilanteeseen: ’umpihulluun äitiin’, juopottelevaan isään ja vammaiseen sisareen.” (Ruuska 2013.)

Pääoma rakentuu lyhyistä kappaleista, erilaisista tarinoista, teemoista, näkökulmista, toistoista ja kerronnan tasoista, jotka risteilevät ja lomittuvat. Rakenne toimii väylänä lähestyttäessä kipeitä, omakohtaisia muistoja ja tunteita, joita on vaikea sanoittaa. Anu pyrkii romaanissa kertomaan rehellisesti syvimmistäkin häpeää ja syyllisyyttä tuottaneista tunteistaan. Tarina ei etene kronologisesti Marun syntymästä hautaan, vaan poukkoilee edes takaisin palaten yhä uudelleen tärkeisiin ja väkeviin muistoihin, joiden ympärillä kierretään kehää. Marun elämäntarinan rinnalla kulkee Anun oma elämä syntymästä tunnetuksi kirjailijaksi sekä Ludmilan ja Ruslanin evakkotarinat, joilla on merkittävä osuus Anun lapsuusmuistoissa.

Tarinoiden välissä on useaan otteeseen pohdintaa geenitutkimuksesta ja DNA:n rakenteesta. Lisäksi kerrotaan alkoholimyrkytykseen kuolleen englantilaisen laulajan ja lauluntekijän Amy Winehousen itsetuhoisesta elämästä sekä norjalaisesta terroristista Anders Breivikistä. Nämä tarinat liittyvät Marun tarinaan monistakin eri syistä, joita tarkastelen toisessa luvussa, mutta selvimmin siksi, koska Winehousen kuolema ja Breivikin joukkomurha tapahtuivat samana kesänä kun Maru kuoli.

Pääomassa tarina kerrotaan fiktiivisen kertojan Anun näkökulmasta, mutta tekijä tulee helposti Snellmanin koko tuotannon tuntevan lukijan mieleen, koska teos sisältää samoja aihepiirejä, joista hän on jo aiemmissa teoksissaan kirjoittanut ja joista hän on julkisuudessa puhunut. Kyse on kirjailijan ja lukijan kohtaamisesta teoksessa. Mäkikallin ja Steinbyn mukaan kirjallisuudentutkimuksessa teoksen merkityksiä ei kuitenkaan palauteta tekijään. Tarkasteltaessa kaunokirjallisia teoksia, joissa teoksen ydinviesti löytyy kokonaisuudesta, käsite *implisiittinen tekijä* on tarpeellinen. Implisiittisellä tekijällä tarkoitetaan lukijan tekstin pohjalta muodostamaa kuvaa tekijästä, jolla kuitenkin ei ole yhteyttä todelliseen tekijään. Implisiittinen tekijä määrittelee sitä sanomaa, jonka teos välittää lukijalle. Implisiittinen tekijä edellyttää, että lukija tulkitsee kerrottuja tosiasioita ja etsii niiden merkityksiä ja mielekästä järjestystä. (Mäkikalli & Steinby 2013, 107, 123.)

Pääomassa erillisiksi miellettäviä osia ovat pohdinnat dna:n rakenteesta sekä Anders Breivikiin ja Amy Winehouseen liittyvät kappaleet, jotka kuitenkin tukevat käsiteltävää teemaa erilaisuudesta ja siihen liittyvästä häpeästä. Teoksen kokonaiskompositioon kuuluu paitsi teoksen juoni ja tarina, myös sen eri osien keskinäisten suhteiden kokonaisuus sisältäen teemat, symbolit ja muut merkitsevät seikat. Komposition käsite ylittää teoksen sisällöllisen

ulottuvuuden ja pitää sisällään erilaiset kerronnalliset ja rakenteelliset ratkaisut. Romaaneissa, joissa ei ole yhtenäistä juonta, lukijan oletetaan etäännyvän fiktiivisen maailman tapahtumien välittömästä myötäelämisestä ja siirtyvän pohtimaan teemoja yleisemmällä tasolla vertailemalla ja yhdistämällä teoksen eri juonteita ja aineksia. (Mäkikalli & Steinby 2013, 95.)

Pekka Vartiainen (2013, 789–790) esittelee Anja Snellmanin teoksessaan *Postmoderni kirjallisuus: Länsimaisen kirjallisuuden historia 1945–2000* uuden sukupolven äänenä, joka käyttää teoksissaan omaelämäkerrallista tai dokumentaarista aineistoa. Snellmanin teosten päähenkilönä on useimmiten nainen. Hänen tyyliinsä on luoda niukkaan ilmaisuun tiivistettyä proosaa. Snellman on peilannut ajankohtaisia keskustelunaiheita käsitellessään esimerkiksi vanhusten hoitoa ja äidin ja tyttären välisiä suhteita (*Ihon aika*, 1993), naisten kokemaa henkistä ja fyysistä väkivaltaa (*Pelon maantiede*, 1995), koulun ja koulutuksen yhteiskunnallista merkitystä (*Paratiisin kartta*, 1999) ja ihmiskauppaa (*Lemmikkikaupan tytöt*, 2007). Tähän listaan voi luontevasti lisätä *Pääoman*, joka kertoo kehitysvammaisen siskona olemisesta 1950-luvulta viime vuosikymmenelle ja pohtii kehitysvammaisen ihmisen elämää ja oikeuksia. Erityisopettajana työskennelleenä erityislasten asiat ovat lähellä sydäntäni. *Pääoma* on puheenvuoro kehitysvammaisen ihmisten puolesta, mutta myös terveen sisaren elämästä perheessä, jossa on vammaisen sisko. *Pääomaa* voi sekä rakenteellisista että kerronnallisista syistä luokitella postmodernistiseksi. Postmodernismin luonteenominaisia piirteitä, kuten esitystavan katkelmallisuus, intertekstuaalisuus, itsereflektiivisyys, kielellinen leikittely, fabulointi ja metafiktiivisyys on *Pääomasta* helposti löydettävissä.

1.2 Teoreettinen viitekehys ja tutkimuskysymykset

Tutkielmani sijoittuu kirjallisuuden ja tunteiden tutkimuksen alueelle, koska se keskittyy *Pääomassa* käsiteltyyn häpeään. Kiinnostus emootioiden ja affektien tutkimukseen on lisääntynyt viime vuosikymmeninä eri tieteenaloilla. Voidaan puhua ns. affektiivisestä käännteestä, joka painottaa tunteiden, tuntemusten ja affektien merkitystä tutkimuksessa. Vuonna 2016 ilmestyi Anna Helteen ja Anna Hollstenin toimittama antologia *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Tässä kirjassa kootaan ensimmäistä kertaa yhteen suomalaista kirjallisuudentutkimusta alueelta, josta käytetään kansainvälisissä yhteyksissä muun muassa nimityksiä ”Narrative and Emotions” ja ”Literature and Affect”. Artikkelikokoelmassa tarkastellaan erilaisia kirjallisuuteen ja lukemiseen liittyviä tunneilmiöitä ja pyritään tuomaan tietoa siitä, miten tunteet ja tuntemukset ilmenevät ja toimivat kaunokirjallisissa teoksissa ja niiden lukemisessa. (Helle & Hollsten 2016, 7.)

Ensimmäinen suomenkielinen häpeää käsittelevä tutkimusantologia *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä* ilmestyi vuonna 2011. Antologian esipuheessa nostetaan esiin häpeä suomalaisten kansantautina, jonka erikoislaatua on pohdittu paljon häpeän jatkuvuuden ja periytyvyyden yhteydessä. Antologian tutkimuksissa korostuu häpeän kulttuurinen ja kontekstuaalinen luonne. (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 7.)

Häpeästä tohtoriksi vuonna 2010 väitelleen teologi Ben Malisen mukaan häpeä on kaikista vaikeimmin ymmärrettävä ja käsiteltävä tunne. Se aiheuttaa hänen mukaansa eniten tuskaa ja surua. Suomalaisen häpeän erikoispiirre on, että pyrimme hallitsemaan tunnereaktioita, koska ajattelemme, että omia asioita voi ja pitääkin salata. Monissa muissa kulttuureissa tunteita näytetään herkemmin ja omia vaikeitakin asioita jaetaan helpommin muiden kanssa. Salaaminen ja peittäminen lisäävät häpeää ja eristäytymistä. Suomalaisten häpeä kumpuaa historiallisesta mielessä köyhydestä, ruumiillisesta kurituksesta, sodasta ja lamoista. (Malinen 2010, 188, 198.)

Kansainvälisesti tunnettu häpeän tutkija, teologian tohtori Paavo Kettunen (2014, 7, 11) toteaa, että häpeä on erityisesti meidän aikamme ihmisten kysymys. Hän kirjoittaa teoksessaan *Häpeästä hyväksyntään* (2014), että häpeä on tänä päivänä olennaisempi ihmisen elämäntuntoa kuvaava tunne kuin syyllisyys. Kettunen siteeraa Helena Anhavan runoa määritellessään sitä, mistä puhumme, kun puhumme häpeästä. ”Se on se tunne / että ei kelpaa, / ei mihinkään / ei kenellekään.”

Pääomassa sota on vahvasti läsnä Anun lapsuudessa vielä 1950-luvulla. Vanhemmat palaavat tarinoissaan yhä uudelleen Viipurin pommituksiin. Muistoihin liittyy kummallakin kipeitä asioita, joita hävetään ja joista vaietaan. Ludmilan sodan aikana synnyttämä avioton lapsi on tarkoin varjeltu salaisuus. Ruslanin alkoholismi ja väkivaltaisuus ovat asioita, jotka pysyvät tiukasti kodin seinien sisäpuolella. Marun vammaisuudesta ei puhuta. Asenteet kehitysvammaisia kohtaan olivat vielä 1950-luvulla kovin toisenlaiset kuin nyky-yhteiskunnassa. Erilaiset häpeän tunteet ovat perheessä voimakkaasti pinnalla ja pinnan alla.

Keskityn tutkimuksessani siihen, miten häpeän tunteet tuodaan esiin romaanissa. Miten erilaiset rakenteelliset ratkaisut tukevat häpeästä kertomista? Anu saa häpeän syntymälahjakseen, perii sen vanhemmiltaan ja aistii häpeän ilmapiirin kotona jo pienestä pitäen. Häpeä siirtyy sukupolvelta toiselle. Tutkin myös, miten häpeä tulee esiin eri ikäkausina. Murrosiässä Anu alkaa hävetä sitä, että häpeää siskoaan. Tutkin miten hävettävää häpeää kuvataan. Minkälaisia tuntemuksia häpeä synnyttää ja miten häpeä tulee esiin ruumiillisina tuntemuksina? Marun kehitysvamma aiheuttaa Anussa pienestä pitäen

monenlaisia tunteita suojelunhalusta kieltämiseen, rakkaudesta vihaan. Lisäksi tarkastelen, miten erityissisaruteen liittyvistä häpeän ja syyllisyyden tunteista kerrotaan.

Tutkin *Pääomaa* kertomuksen tutkimuksen keinoin. Hyödynnän analyysissäni ja tulkinnoissani luonnollista narratologiaa, traumatutkimusta ja psykoanalyttista tietoa.

2 PÄÄOMAN KERRONNALLISET JA RAKENTEELLISET RATKAISUT

2.1 Autofiktioverho

Tutkimukseni kohteena oleva Anja Snellmanin romaani *Pääoma* on vahvasti omaelämäkerrallinen teos. Omakohtaisia kokemuksia on etäännytetty faktaa ja fiktiota sekoittamalla. *Pääoma* voidaan luokitella autofiktioksi, jota omaelämäkerrallista kirjoittamista ja autofiktiota tutkinut Koivisto luonnehtii fiktion ja faktan välillä häilyväksi hybridilajiksi (Koivisto 2011, 12). Anja Kauranen-Snellmanin tuotannon autofiktiivisyys muodostuu Koiviston mukaan hänen romaaniensa kokonaisuudesta, kun jokainen teos soveltaa omaelämäkerrallista diskurssia aina uudella tavalla (Koivisto 2011, 264).

Pääomaa voi lukea myös avainromaanina Snellmanin aikaisempaan tuotantoon, jossa hän on jo kertonut etäännytetysti lapsuudenkodistaan. *Ihon aika* (1993) on kertomus äidistä ja tyttärestä, käynneistä sairaalan kroonikko-osastolla ja äidin salaisuudesta, aviottomasta lapsesta, joka paljastuu tyttärelle vasta äidin kuoleman jälkeen. Se on kertomus yhtä aikaa menetyksestä ja vapautumisesta, ilosta ja häpeästä. Samat teemat toistuvat *Pääomassa*. Salaisuuden paljastumisesta on kyse myös *Pääomassa*. Sisaren vammaisuus on perheessä tarkoin varjeltu salaisuus, josta ei puhuta ja jota minäkertoja Anu yrittää selvittää jo pienestä pitäen.

Ihon aika julkaistiin Anja Snellmanin äidin kuoltua ja *Pääoma* sisaren menehdyttyä. Kirjailija ja kirjallisuudentutkija Merete Mazzarella kirjoittaa, että omaa elämäntarinaansa voi käyttää pohdiskelun välineenä päästäkseen elämässä eteenpäin. Hän kertoo, että hänen oman elämänsä tärkeimpiä käännekohtia ovat olleet hänen vanhempiensa kuolemat. Kuolema pakotti hänet pysähtymään ja pohtimaan, miten hän oli tullut elämässään siihen kohtaan, jossa nyt oli ja miettimään minne oli menossa. Mazzarella siteeraa tanskalaisfilosofi Kierkegaardia: ”Elämää on eletävä eteenpäin, mutta sitä voi ymmärtää vain taaksepäin.” (Mazzarella 2013, 39, 145.) Omasta elämästä kertominen auttaa rakentamaan identiteettiä. Kirjallisuudentutkija ja kirjallisuusterapeutti Päivi Kosonen puhuu identiteetin ja ”omaelämäkerrallisen itsen” (*autobiographical self*) syntymisestä, ihmisen vähittäin kasvavasta ymmärryksestä menneistä tapahtumista ja niihin liittyvistä tunnoista ja tunteista (Kosonen 2014, 103). Oletukseni on, että *Pääomassa* on kyse nimenomaan tällaisesta ymmärryksen etsimisestä.

Syylisyyden ja häpeän teema on voimakkaasti läsnä, joten teosta voi lukea myös tunnustuskirjana. Snellmanin omien sanojen mukaan *Pääoma* on romaani eräästä perheestä, ja

se kertoo nimenomaan Marusta siinä perheessä. Lea Rojola on vuonna 2002 julkaistussa artikkelissaan ”Läheisyyden löyhkä käy kaupaksi” pohtinut omaelämäkerrallisten teosten kiistatonta suosion kasvua 1990-luvulla. Rojolan mukaan omaelämäkerran ja minän kirjoitusten synty kytketään usein tunnustamiseen, erityisesti kristilliseen tunnustuskirjallisuuden traditioon. Minän kirjoituksiksi hän nimittää tekstejä, joissa kirjoittavalla minällä on keskeinen asema. Minän kirjoituksissa korostuu Rojolan mukaan se, että tunnustamisen kautta pyritään saamaan selville totuus minästä. Omaelämäkerrallinen kirjallisuus on hänen mukaansa vastaus nykyihmistä riivaavaan identiteetin hajanaisuuteen ja toisaalta terapiakulttuurin nousuun. Reflektiivisyys oli 1990-luvulla muotisana ja itsen analyysi nähtiin välttämättömänä. Rojola suhtautuu kriittisesti räjähdysmäisesti kasvaneeseen tunnustamisen kulttuuriin. Hän kritisoi sitä, että kaikki kätkeyty, kielletty tai torjuttu kaivetaan esiin. Rojolan mukaan 1990-luvulla minän kirjoituksia alkoi määrittää avoimen ja läpinäkyvän kommunikaation hurmio, joka on kietoutunut median ajamaan kaupallisuuteen ja jonka tunnustusten totuuden määrittää media. (Rojola 2002, 70, 78–79 ja 91–94.)

Tunnetun kirjailijan omaelämäkerrallinen romaani, joka nostaa esiin erityissisarouden ja kaikki siihen liittyvät tunteet, voi kuitenkin toimia vertaistukena monelle samassa tilanteessa elävälle. Samoin se voi läheltä katsottuna avata lukijoille kehitysvammaisen ihmisen elämää. *Pääoma* sai runsaasti medianäkyvyyttä ilmestyessään. Samalla se toi esiin kehitysvammaisen henkilön aseman kuvatessaan Marun elämänkaarta 1950-luvulta 2010-luvun alkupuolelle. Teoksella on myös yhteiskunnallinen sanoma. Se on puheenvuoro erilaisten ihmisten puolesta. Olen samaa mieltä Ruuskan (2013) kanssa, kun hän kiteyttää asian kritiikkiinsä seuraavasti: ”*Pääoma* ei ole tirkistelyä, vaan riipaiseva kertomus sisaruudesta, sairaudesta, sivullisuudesta ja elämänmenosta 1900-luvun sotien jälkeisinä vuosikymmeninä.”

Pääomassa kertoja tunnustaa monessa kohdassa hävenneensä erilaista siskoaan. Murrosiässä hän purkaa mieltään päiväkirjaansa kirjoittamalla siskosta panettelevia kommentteja. ”Häpesin sinua ja häpesin itseäni, sitä pikkusiskoa joka kirjoitti sellaista, pikkusiskoa joka häpesi isosiskoaan niin ankarasti.” (P 60) Koiviston mukaan tunnustus kirjallisena alalajina on yksi omaelämäkerrallisen kirjoittamisen alalaji. Se voi kertoa koko elämästä, mutta usein se keskittyy juuri tiettyjen asioiden kuvaamiseen. Tunnustuksen ytimessä on itseä koskevien arkaluontoisten salaisuuksien paljastaminen. Myös psykoanalyysin suosio kirjallisuudessa on ollut omiaan korostamaan tätä piirrettä. Tekstissä nostetaan esille kipeitä, häpeällisiksi tai salaisiksi miellettyjä asioita. Koivisto tuo esiin myös näkökannan, jonka mukaan tunnustuksellisuuden myötä autofiktion kirjoittaja voi joutua

kohtaamaan moitteita narsismista. Lukija voi esittää kysymyksen: miksi meitä pitäisi kiinnostaa sinun henkilökohtaiset syntisi? (Koivisto 2011.) Ruuska toteaa kritiikissään *Pääoman* olevan tunnustusromaani, jossa lukijalta odotetaan synninpäästöä (Ruuska 2013).

Romaanissa tuodaan esiin aiemmin pimennossa ollut sisko, heidän yhteinen lapsuutensa ja sisaruutensa. Snellman sanoo haastattelussaan, että on tiennyt kirjoittavansa kirjan Marusta jo alle kymmenvuotiaana, mutta ei ole voinut julkaista sitä ennen siskon kuolemaa. Kirjailija Olli Jalonen on haastatellut väitöskirjassaan *Hitaasti kudotut nopeat hetket* (2006) sataa suomalaista kirjailijaa pohtiessaan luovaa prosessia ja assosiaation lähteitä. Hän toteaa kirjoittamisen aloittamisesta, että valitsemisen ehdottomuus on voimakas peruskokemus. Kirjoittamiseen ei suhtaudu ulkokohtaisesti, sisällöntuottamisena, kun sen kokee oman itsensä käsittämisen väyläksi. Kirjailija Riitta Jalosen mukaan keskeinen pyrkii ihmisestä esille. Kirjoittaminen on keskeisen hakemista. Mieli yhdistää sisälle jääneen tunteen luomalla siitä uuden kuvan, jotta sen kautta voisi ymmärtää. Matti Yrjänä Joensuu sanoo, että kirjoittamalla työstää menneisyyden vammoja. Menneisyydestä muistuu mieleen raskaita asioita, mikä aiheuttaa häpeää. Se voi olla käyttövoima ja keskeinen tekijä kirjoittamisen käynnistymisessä. Sari Mikkosen mukaan lähtötilanne on asia, joka hiertää. Kirjoittamalla siitä rakentaa sen emotionaalisesti muotoon, jonka voi käsittää. Tekstin tihentymissä, tekstistä tavalla tai toisella erottuvissa kohdissa, joiksi Olli Jalonen määrittelee tekstiin asti tullutta assosiaation hetkien kerroksellisuutta ja tiheyttä, otetaan kosketus teemaan. Mikkonen nimeää ne nauloiksi, joilla teema naulataan paikoilleen. Jalosen mukaan useat kirjailijat nostivat esiin syntymä-, lapsuus- ja/tai nuoruuskerrostensa tärkeyden. (Jalonen 2006, 256–257, 268.)

Pääoma on saattanut syntyä tarpeesta käsitellä ja selittää häpeäntunnetta, jonka erilainen sisko synnytti. Voimakkaimmin tunne tulee esiin nuoruusiän kuvauksissa, kuten Anun ja Marun yhteisellä Tukholman matkalla sekä Anun ollessa Marua panettelevien päiväkirjamerkintöjensä vuoksi ullakolla aretissa. Näitä kohtia analysoin seuraavassa luvussa. Ne ovat juuri niitä Jalosen kuvaamia tihentymiä, joissa päästään kiinni teemaan, tässä tapauksessa häpeän ytimeen.

Snellman on ammentanut lapsuuden perheestään ja erilaisesta siskostaan aiheita jo aiemmissakin romaaneissaan. *Pääomassa* tarinankertoja Anu pohtii Marun suhdetta kirjailijasiskoonsa ja hänen teoksiinsa, joita Maru ei Anun tietojen koskaan lukenut. ”Ehkä olisit löytänyt itsesi sieltä, esikoisromaanin vammaisesta Leo-veljestä tai Pelon maantieteen Maarusta, vaikka olin sinua aina kekseliäästi naamioinutkin.” (P 199) Tässä teoksessa Marun elämä kirjoitetaan näkyväksi, kuitenkin autofiktioin suomen peitteen varjossa. Se tuodaan

myös lukijalle peiteltyä esiin romaanin alkupuolella. Tarinankertoja puhuu sädetikusta, jolla voi häikäistä ja jonka loisteessa ei tarvitse paljastaa kasvojaan.

Maru. Tuon sanan taakse kätkeytyy niin suuri hiljaisuus ja niin suuri conradinpimeys, etten tiedä uskallanko kohdata sitä ilman sädetikkua. Muistatteko, tyttäreni, sanoitte aina että voiei, nyt äiti ottaa sädetikun käteensä, kun aloin kertoa jostain vähän vaikeasta tai surullisesta asiasta ja annoin sille lisää vauhtia ja väriä, liioittelun narratiivista potkua. Peitin sädetikulla kasvoni. Häikäisin, ettei todellinen ilmeeni näkyisi. (P 25)

Kuikan (2004) mukaan conradinpimeydellä viitataan puolalaissyntyisen Joseph Conradin (1857–1924) pienoisoromaaniin *Pimeyden sydän* (Heart of Darkness), joka ilmestyi vuonna 1902. Se kertoo hänen omista merimieskokemuksistaan, matkasta Afrikan Kongoon. Samalla se tekee matkaa ihmismielen syvyyksiin, pimeyden ja pahuuden ytimeen kertoessaan eurooppalaisten häikäilemättömästä riistosta siirtomaissaan ja alkuperäisväestön julmasta kohtelusta. Conradin teos on innoittanut vuosien varrella monia taiteilijoita. Päähenkilö Marlow on ulkopuolinen tarkkailija, joka kertoo tarinaa merimieskollegoilleen. Tarinankerronta on mahtipontista ja ylevää, kieli kuvailevaa ja runollista. Tarina on täynnä symboleita ja kielikuvia. Samoja elementtejä löytyy *Pääoman* kerronnasta. Anu puhuu myös Marusta siirtomaana:

Sinä olit perheemme siirtomaa. Helposti valloitettava, samalla mitä luoksepääsemättömin, arvoituksellinen, ylpeä kapinoimattomassa vaitonaisuudessasi. ehkä riistetty, ehkä uhri, mutta myös poikkeavasta läsnäolostasi tietoinen. (P 66–67)

Marun ihmisarvo on romaanissa keskiössä. Anu syyttää vanhempiaan Marun laiminlyömisestä. Marun sairauksia ei hoidettu: kitalakihalkiota ei leikattu ja nivelreuma eteni hoitamattomana jäykistäen polvet, nilkat, käsivarret ja sormet. ”Miten sen kaiken annettiin tapahtua? Ruslanin ja Ludmilan libretossa ei ollut kohtaa: Marun hoitaminen.” (P 224) Anu syyttää säälimättä myös itseään. Siitä, ettei ollut tarpeeksi läsnä Marun elämässä ja siitä, että häpesi siskoaan: ”Minun välinpitämättömyyteni, karkeuteni ja karkulaisuuteni oli rikos. Minä häpesin sinua.” (P 248)

Pääomassa kertoja julistaa: ”Saanko vihdoinkin ylpeänä esitellä, päämani, ainoani: epäselvästi puhuva, kumara sivustakatsoja.” (P 66) Kaisa Kurikka nostaa kritiikissään esiin eettisen näkökulman. Miten todellisen ihmisen voi kirjoittaa sanoihin, lauseisiin ja sivuihin? Kurikan mielestä hyväksikäyttö ei tule kuitenkaan kirjaa lukiessa ensimmäisenä mieleen, koska teoksen kertoja paljastaa itsestään enemmän kuin sisarestaan. Kurikan mukaan kirjassa

on yhtä paljon kyse kertojan, Anun, henkilökuvasta sisarena, joka sekä rakastaa että häpeää Marua. (Kurikka 2013.)

Anu haluaisi kirjoittaa Marusta mahdollisimman tarkasti, päästä Marun ytimeen: ”Hän haluaisi olla peili ja avoin kirja. Taskupeili ja avoin valtakirja.” (P 50). Anu kokee saaneensa valtakirjan Marulta kirjoittaa hänen elämäntarinansa. Valtakirjoja tarvittiin usein konkreettisestikin Anun hoitaessa Marun asioita. ”Hän osaisi vaikka silmät ummessa kirjoittaa nimikirjoituksen vieläkin, *marjattakauranen marjattakauranen*, hän on väärentänyt sen satoja kertoja, luvalla, luvatta.” (P 52) Anu kokee, että hänellä on suuri vastuu, kun hän kirjoittaa Marusta. Hän kipuilee kirjoittaessaan ja pyytää: ”Tule Maru minun kauttani, lävitseni.” (P 51) Koska Marun puhe oli epäselvää, toimi Anu usein Marun tulkkina: ”Minä tulkkasin kaupoissa, virastoissa, apteekkeissa, sairaaloissa, hoitokodissa ja teho-osastolla, missä viimeinen käänökseni oli: hänellä ei ole kipuja.” (P 196) Anulla on jonkinlainen missio tehdä näkymättömästä siskosta näkyvä, antaa ääni puhumattomalle: ”Minä synnyttän sinut kuolleena. Synnyttän sinut.” (P 276) Hän epäilee pystyykö kirjoittamaan siskostaan totuudenmukaisesti: ”Paitsi että tunsinkohan sinua laisinkaan.” (P 280) Jonkinlainen pakottava tarve Anulla on kuitenkin palata lapsuudenperheen ahdistavaan tunnelmaan, kun hän Marun kuoleman jälkeen on perheen ainoa elossa oleva. ”Haluan avata oven vielä kerran selkosen selälleen ja sitten sulkea sen, lopullisesti.” (P 110) Sovitus kaikista negatiivisistakin tunteista siskoa kohtaan, selitys kirjan kirjoittamiselle ja vahvalle sisaruudelle kiteytyy romaanissa seuraavasti: ”Tämä tarina on minun tapani osoittaa kunnioitusta ja surua, eräänlainen sielunmessu, viimeinen palvelus, siiman napsahdus.” (P 280)

2.2 Toistuvat tarinat

Romaani alkaa ikään kuin ohjeistuksella lukijalle asioista, joihin tarinassa tämän tästä palataan ja jotka kulkevat ”[...] punaisina lankoina läpi Marun elämän kudelman”. (P 9)

Kaikki mikä on tarpeen Marun ymmärtämiseksi liittyy kolmeen tarinaan: tarinaan Marun syntymästä sodan viimeisenä päivänä, tarinaan Kuolemattomasta Karhuttaresta ja tarinaan Komerojumalasta. (P 9)

Koska Anun oma elämä kietoutuu niin vahvasti Maruun, antaa hän lukijalle neljännekin ohjeen.

Neljäs tarina on tarpeen tämän kirjoittajan ymmärtämiseksi: tarina deoksiribonukleiinihapon kaksoiskierteen löytymisestä ja sen merkityksen oivaltamisesta perimämme, biologisen kohtalomme siirtymisessä. (P 9)

Marun syntymä kerrotaan romaanissa eri versioina yhä uudelleen. Anu sai kuulla Ludmila-äidin dramaattisia tarinoita Marun syntymästä lapsesta asti. Ne korostivat Marun ainutlaatuisuutta. Ristiriitaista on, että Maru asetettiin niissä erityiseen asemaan, mutta myöhemmin hänen erilaisuudestaan vaiettiin. Anu kuunteli lapsena tarinoita ihastuksissaan, kunnes ymmärsi niiden olevan valhetta ja alkoi syyttää Ludmilaa hänen sepittämistään ”elämänvalheista”. Kiukkuun yhdistyy häpeää ja hämmennystä.

Tarinoiden mukaan Maru syntyi hetkeä ennen kuin Viipuri evakuoitiin. ”Hänen syntymällään oli isot kehykset.” (P 90) Sairaalan toinen siipi oli jo tulessa ja ikkunat olivat rikkoutuneet pommien ilmavirrasta. ”Sota oli Marun nimittäjä. Hän syntyi savusta ja tulenliekeistä, naama noessa, ensihelistimenään särkyvät ikkunalasit [...]” (P 90) Marun otsassa oli koko hänen elinaikansa punainen syntymämerkki, jonka Ludmila kertoi tulleen palavasta kekäleestä, joka lensi ulkoa vastasyntyneen otsaan juuri, kun napanuora oli saatu poikki. Anu ymmärsi Ludmilan sepitykset vasta myöhemmin. ”Ei sinun otsaläikkäsi tullut kekäleestä, se oli syntymämerkki.” (P 251) Synnytyslääkäri totesi lapsella olevan kitalakihalkio, antoi lähetteen ja ohjeen mennä näyttämään lasta heti, kun he ovat päässeet turvaan sodan jaloista. Ludmila ei koskaan vienyt Marua hoitoon ja epäselvä puhe eristi Marun elämänikäiseen sivullisuuteen. Anu arveli Ludmilan repineen lääkärin antaman lähetteen. Marun erilaisuudesta ei kotona puhuttu: ”Puheesta ei puhuttu. Kukaan ei vienyt Marua puheopetukseen. Oliko sellaisesta koskaan edes keskusteltu? Miksei koulussa kukaan puuttunut asiaan, vai puuttuiko?” (P 95). Anun katkeruus vanhempien saamattomuutta kohtaan lisääntyi. Hän syytti myös ympäröivää yhteiskuntaa, tässä kohdassa koulua, Marun kohtelusta.

Yksi häpeää tuottava asia Anulle oli paitsi Marun hiukan erikoinen ulkonäkö ja kankea kävelytyyli, myös Marun puhumattomuus, jonka syytä pihan lapset tivasivat. Anu häpesi siskoaan ja alkoi sepittää hänestä valheita, jotta ei olisi menettänyt omiakin kasvojaan. Tukholman matkalla Anu meni piiloon, koska häpesi Marun jäätelönsyöntiä. Kitalakihalkion vuoksi kieli oli kömpelö eikä Maru osannut nuolla tötteröä sotkematta jäätelöön leukaansa ja rinnustaan. Marun kuoleman jälkeen Anu katsoi Marun lapsuudenkuvaa ja oli näkevinään ilmeessä uhmakkuutta ja ”[...] nyt uskallan erottaa: kirkasta syyttävyyttä.” (P 245) Marun laiminlyönti sai Anun kuohahtamaan. Hän ymmärsi miten hoitamaton kitalakihalkio vaikutti Marun koko elämään. Anu ymmärsi myös Marun syntymästä kerrottujen peitetarinoiden merkityksen. Niiden tarkoitus oli ”[...] kuitata ja kukistaa sinun salaisuutesi, sanaton syytöksesi, hiljaisuutesi huutoimerkki.” (P 67)

Karhutarina oli toinen Ludmilan kertoma tarina, johon tämän tästä palataan. Viipurissa oli sen mukaan sodan aikana eläintarhasta karannut karhuemo, jota ei onnistuttu saamaan kiinni. Karhun läheltä nähneet kertoivat, että sillä oli naisen pää. Kun Ludmila Marun synnytettyään juoksi viime tingassa junaan, hänen viereensä istui iso hikinen nainen turkki päällä ja pyysi saada imettää lasta. Nainen osoittautui karhuksi, Kuolemattomaksi Karhuttareksi.

Karhuihin on romaanissa useita viittauksia. Maru meni kesäisin usein Karhupuiston penkille istumaan niin kauan kuin pystyi vielä itsenäisesti liikkumaan. Ludmila kanto mukanaan pienessä pussissa karhunhammasta ja karhunkynttä, intoutui välillä jopa loitsumaan niiden avulla. Äiti ja tyttäret kävivät katsomassa joka kesä Korkeasaarella karhuja. Murrosiässä Anua alkoivat yhteiset retket äidin ja siskon kanssa nolottaa ja ärsyttää. ”Maru ontui jo selvästi toista polveaan ja Ludmilan hengitys rahisi, kun kiipesimme karhujen aitauksen luo.” (P 229) Ludmila ravisteli pientä nahkapussiaan ja puhui karhutarinoitaan suupielet valkoisessa vaahdossa. Anusta kaikki tuntui naurettavalta, heidän käytöksensä ja pukeutumisensa, Ludmilan kummalliset puheet, jotka olivat saaneet yhä oudompia muotoja eikä hän halunnut kuulua enää heidän joukkoonsa. Anun häpeä äitiä ja siskoa kohtaan sanallistuu tässä kohtaa vihaksi.

Minä vihaan teitä.

Niin minä mutisen lautan kaidetta vasten nojaten, kuvittelen että nuo kaksi putoavat yli laidan ja ne löydetään vasta joskus seuraavana keväänä Tervasaaren rannasta, iänikuiset popliinitakit päällään, huivit päässään. (P 230)

Kolmas tarina liittyy kodin eteisessä olevaan lukittavaan komeroon. Siitä muodostui Marulle turvapaikka, jonne hän livahti turvaan, kun Ruslan humalapäissään äityi väkivaltaiseksi ja heitteli huonekaluja. Komeroon Maru hakeutui myös piirtämään. Ludmilaa Marun komerossa olo vaivasi ja kerran hän kysyi asuuko siellä joku Komerojumala. Anu pohti Marun viehtymystä pieniin suljettuihin paikkoihin.

Kaikkien pelkojesi ja kummallisten tapojesi joukossa taisit todella pitää pienistä tiloista ympärilläsi. Hoitokodissa pidit erityisesti saunan yhteydessä olleesta suihkukaapista. Minulle kerrottiin vähän ihmetellen, että istuit siellä oven takana mieluummin kuin terassilla. Maru on aina tykännyt erilaisista kaapeista, minä sanoin ja kohautin olkiani. (P 76)

Niin oleellisesti komero Maruun liittyi, että Anu häpeää tuntematta halusi tunkeutua Marun kuoleman jälkeen romaania kirjoittaessaan vielä kerran lapsuuskotinsa komeroon, Marulle tärkeään paikkaan. Nykyiset asukkaat suhtautuivat hänen pyyntöönsä päästä heidän eteisen komeroonsa oudoksuen Anun vakuuttaessa kuinka tärkeää ja merkittävää hänen oli päästä

hetkeksi sinne. Luvan saatuaan hän suitsutti heidän ennakkoluulottomuuttaan ja rohkeuttaan. Hän työntyi komeroon ja yritti sillä keinoin päästä lähemmäs Marua, Marun ytimeen. Tarinat kietoutuivat toisiinsa ja muistot vyöryivät tajunnanvirtana.

A room of one's own. Veden ääni ja savun haju. Lapsivesi. Lapsisavu. Nojatuoli lentää olohuoneesta keittiöön. Tuhkakuppi pöllähtää lattialle. Nainen jolla on karhun pää kantaa vastasyntyntä sylissään. (P 259)

Kun Anu lähti asunnosta, hän puristi kädessään lämmintä komeron rauta-avainta, jonka hän katsoi oikeudekseen ottaa mukaansa. Hän uskoi, että siitä olisi apua romaanin kirjoittamisessa. ”Komerojumala on olemassa. Minulla on avain. Tässä edessäni työpöydällä. Anon siltä painoa sanoilleni ja armoa sielulleni.” (P 80)

Neljäs tarina, Anun tarina, liittyi perimän pohdiskeluun. Pienestä pitäen, heti kun Anu oli kuullut pihan lapsilta ensimmäiset kommentit Marun ulkonäöstä ja käytöksestä ja ymmärsi siskon olevan jollain lailla erilainen, hän alkoi pohtia siihen syitä. Hän etsi kirjaston kirjoista diagnooseja saadakseen vastauksia. ”Selasin kirjoja joita en jaksanut edes kunnolla pidellä kädessäni.” (P 54) Hän mietti, että olisi ollut helpompaa, jos Maru olisi ollut selkeästi Down-lapsi tai CP. Tai vaihtoehtoisesti mykkä tai vaikka kuuromykkä. ”Se olisi ollut helppo selittää. Eikä se olisi näkynyt kasvoistasi välttämättä mitenkään ulospäin.” (P 54) Marun ulkonäkö ja puhumattomuus olivat ensimmäisiä asioita, joista Anulta tivattiin selitystä ja asioita, joita hänkin alkoi siskossaan hävetä. Selitykset ja sepitykset, joita hän keksi, saivat hänet häpeämään häpeäänsä. Romaanissa kulkee eräänlaisena ylimpänä kehänä DNA-tutkimus, jonka historiaa selitetään englantilaisen kemistin Rosalind Franklinin jo 1950-luvulla tekemistä DNA:n rakenteen selvityksistä tähän päivään. Tarkoituksena on selittää, kuinka pienestä kaikki on kiinni – miksi Marusta tuli sellainen kuin hän oli.

Paitsi näitä neljää edellä kerrottua tarinaa, joita lähestytään eri yhteyksissä useaan kertaan, toistetaan myös muita lapsuuskotiin kipeästi liittyviä asioita ja tapahtumia. Romaanissa vanhemmat on nimetty Ludmilaksi ja Ruslaniksi viisinäytöksisen oopperan mukaan, jonka libretto perustuu Aleksandr Puškinin saman nimiseen runoon. Kuunneltuaan lapsesta asti Ludmilan ja Ruslanin traumaattisista sotakokemuksista sepitettyjä tarinoita, Anu alkoi aikuistuessaan ottaa etäisyyttä lapsuudenperheeseensä kyseenalaistaessaan niiden totuudellisuudetta. Hän kiteytti tuntemuksensa seuraavassa katkelmassa.

Se oli kuin mikäkin ooppera, viisinäytöksinen. Ruslan ja Ludmila erilaisine pakotarinoineen, kirjoineen ja karhuineen, Ruslanin synkkeneviä yksinlauluja rappukäytävissä ja poliisien putkassa, Komerojumalan kaipuu ja meidän levottomat äkkiretkemme Ludmilan kanssa. Sitten Ruslanin lyhyeksi jäänyt koitos

tulla kunnolliseksi virkamieheksi, yritys perhesovuksi ja äkkikuolema, minkä jälkeen Ludmilan ja Marun yhteinen elämä jossa syvää ulkopuolisuutta tuntien vierailin käsilaukkua olaltani laskematta. (P 98)

Enemmän kuin häpeää Anu kokee aikuistuuksaan syyllisyyttä irtaantuessaan Ludmilan ja Marun elämästä ja etäännytyessään heistä elämällä omaa elämäänsä. Anu kuvaa aikaa Ludmilan ja Marun elämässä Ruslanin kuoleman jälkeen tahmeaksi ja venyväksi. Arkinen elämä on täynnä vanhoja rutiineja, joita Ludmila ja Maru noudattavat vaikkakin hidastetulla tempolla. Anu haluaa elää täysin toisenlaista elämää: ”Mitä liikkumattomammiksi muutuitte, sitä enemmän aloin lentää. (P 180)

Ruuska kritisoi *Pääoman* rönsyilevän Marun kohtalon kannalta joutavaan. Hän ihmettelee, miten Marun tarinaan kuuluvat Amy Winehousen kuolema ja Anders Breivikin hirmuteon pohdiskelut. (Ruuska 2013.) Samaan mielipiteeseen päätyy omassa kritiikissään Kurikka, joka kirjoittaa, että romaanista versoo laajalle leviävä ketju. Ketjutuksen, johon sisältyvät Winehousen ja Breivikin kohtalot, tarkoituksena hän näkee ympäristötekijöiden ja perimän suhteen pohdinnan elämänkulussa, mutta hänkin tyrmää nämä rakenteet turhiksi ja epäselviksi. (Kurikka 2013.)

Näen nämä rakenteet ennen kaikkea vertaistuen hakemisena. Anu sekä Amy Winehousen ja Anders Breivikin isät kirjoittivat jokainen surukirjan läheisestään, Anu siskostaan ja isät lapsistaan. Heitä yhdistivät paitsi suru tapahtuneesta, kuolemista ja joukkomurhasta, myös isot kysymykset läheistensä elämän kohtaloista. Anu piirsi kuolleen Marun kainalon alle kysymysmerkin. Miksi Maru oli sellainen kuin oli? Maru jäi ikuisesti salaisuudeksi Anulle. Amy Winehouse kuoli samana kesänä. Anu kertoi Amy Winehousen isän kirjoittamasta surukirjasta, jossa isä ihmettelee tyttärensä itsetuhoista luonnetta, miettii ympäristöä ja perimää. Miksi Amysta tuli sellainen kuin hän oli? Anun oli helppo samaistua isän tuskallisiin ajatuksiin. Myös joukkomurhan kesällä 2013 tehneen Anders Breivikin isä kirjoitti pojastaan. Tätä teosta Anu luonnehti yritykseksi psykohistorialliseksi sukupuuksi, jota yksikään norjalainen kustantamo ei suostunut julkaisemaan. Breivikin hirmuteko sai maailmankuulut molekyylibiologit ja oikeuspsykiatrit kiistelemään hänen tekojensa taustoista. Mikä teki Breivikistä joukkomurhaajan? Vastausta etsittiin jopa hänen äitinsä raskausajan ruokavaliosta, mahdollisesta lääkityksestä ja traumaattisista kokemuksista. Kirjoittaessaan Anu miettii Ludmilan alkoholinkäyttöä sodan aikana.

Peittikö Ruslanin remuava, onnettomuusaltis alkoholinkäyttö alleen Ludmilan hiljaisemmän tissuttelun tai kenties pilleririippuvuuden? Olen lukenut sota-ajan apteekkitavaroista, vahvoista lääkkeistä joita ei silloin mielletty huumeiksi. (P 55)

Myöhemmin Kreetalla Anu kuulee sattumalta liittoutuneiden veteraanien juhlassa, kuinka eräs vieras puhuu sodan aikana käytetystä pervitiini-nimisestä lääkkeestä. Pari kolme pilleriä nielaistuaan pystyi valvomaan parikin vuorokautta ja joillakin oli puhujan mukaan vieläkin vahvempia aineita. Kertoja jatkaa, että naisetkin saivat joskus näitä tabletteja miehiltään ja synnyttivät sitten maailmaan kummallisia lapsia. Asia pureutui vahvasti Anun mieleen. Tehokeinona romaanissa on irrallisen lauseen toistaminen: ”Synnyttivät kummallisia lapsia.” (P 261) Siitä voi päätellä, että Anu jäi tässä kohtaa miettimään Ludmilaa ja Marua.

Romaanista löytyy muitakin yhtymäkohtia Anun, Marun, Amy Winehousen ja Breivikin elämään. He kaikki olivat kuulleet kotonaan väkeviä kertomuksia sodasta. He olivat eläytyneet niihin niin voimakkaasti, että olivat tunteneet nenässään savun hajun ja suussaan karvaan maun. Ludmila ja Ruslan kertoivat Viipurin pommituksista, raunioista ja savusta. Anders Breivik kuuli loputtomia katastrofi- ja sotakertomuksia isältään, joka oli diplomaatti ja isäpuoleltaan, joka oli eläkkeelle jäänyt majuri. Romaanissa kerrotaan Breivikin nähneen koko ikänsä unia palavista taloista, lentävistä kekäleistä, luotisuihkuista ja tykkien kumahuksista. ”Andersilla on lapsena usein tullut suuhun karvas savun maku.” (P 141) Breivikille määrättiin lääkkeeksi happolääkkeitä. Lisäksi romaanissa mainitaan, että Amy Winehouse oli juutalaistaustainen. Hänkin kuuli tarinoita sodasta.

Amy on kuullut suvun tarinoita, joissa ihmisiä kävelee parijonossa vapaaehtoisesti uuniin. Amy ei voi ymmärtää, muiden kavereiden jutuissa ei ole poroksi palaneita sukulaisia. Tyttö on nähnyt painajaisia korkeista savupiipuista, leijailevasta tuhkasta. Tytöllä on lapsena tullut suuhun karvas maku. Melkein saman karvaan tuttuuden hän tavoittaa crack-piipun kautta. (P 142)

Amy koki olevansa erilainen. Isä ihmetteli tyttären riippuvuutta pilvestä, seksistä ja huonoista miehistä.

Anun uniin tulivat niin ikään vanhempien tarinat. Unissa Ruslan touhusi pullokassi kilisten Viipurin kirjastossa, Ludmila popsi taskuistaan pillereitä, käveli veristen lasinsirujen päällä ja Anu pakeni vanhan kotitalon porraskäytävässä tallustelevia karhuja vintille. Paha olo aiheutti hänellekin vatsavaivoja ja nosti hänenkin suuhunsa karvaan maun. Ludmila diagnosoi vaivan itseltään perityksi vatsahaavageeniksi. ”Mitkä helvetin vatsahaavageenit? Puhuisit vastahaavageeneistä, salailuperimästä!” (P 157) Anu osasi itse yhdistää vaivansa psyykkiseen pahaan oloonsa, jonka aiheuttivat Ludmilan ja Ruslanin sepitykset, Maruun liittyvä häpeä ja Marun olemassaolon kieltäminen ystäviensä seurassa. Hän koki itsensä ulkopuoliseksi, erilaiseksi. Kellään hänen kaverillaan ei ollut Marun kaltaista siskoa.

2.3 Kerronnan keinot

Pääoma on suurimmaksi osaksi ensimmäisessä persoonassa kerrottua puheenomaista proosatekstiä. Anu ikään kuin kertoo lukijalle tarinaa. Monika Fludernik loi 1990-luvun lopulla paljon keskustelua herättäneen luonnollisen narratologian mallin, joka nostaa esille lukijan osana kertomusta. Lukuprosessilla on sen mukaan perustava merkitys kerronnallisuuden muodostumiselle. Lukija tulkitsee tekstin kertomukseksi ja kerronnallistaa tekstin. Fludernikin mukaan kerronnallinen materiaali määrittyy erilaisten näkökulmien, toiminnan, kertomisen, kokemisen, näkemisen ja reflektoinnin kehysten kautta. Tarinan kokemuksellisuus ei ole kertojalle lähtöisin vain itse tapahtumista vaan niiden emotionaalista luonteesta. Kerrottavia tapahtumista tulee nimenomaan sen vuoksi, että niillä on kertojalle emotionaalista merkitystä. Kertomuksen tärkeimpänä aineosana on niiden kokemuksellisuus. Fludernik kuvaa tarinankerronnan päämäärää ja tarkoitusta prosessina, jossa kokemus kertojan menneisyydestä tallennetaan ja tuotetaan elävästi uudelleen. Kertomuksen hän onkin tästä syystä määritellyt tarkoitukseksi kuvata inhimillistä tajuntaa. (Fludernik 2010, 18–20.)

Anu kertoo sisarestaan ja perheestään omia muistojaan ja havaintojaan omasta näkökulmastaan. Kerronnan näkökulma ei ole pelkkä kerrontatekninen kysymys, vaan se on myös valtaa ja vallankäyttöä koskeva, poliittinen kysymys. Kertomakirjallisen teoksen voi nähdä yrityksenä sanoa jotain maailmasta ja sen rakentumisen tavoista. (Mäkikalli & Steinby 2013, 128.) Anu tarinankertojana toimii tässä romaanissa kehitysvammaisen, puhumattoman siskonsa äänitorvena. Hän päättää mitä Marusta, heidän sisaruudestaan ja perheestään kerrotaan. Teoksen implisiittinen tekijä jättää lukijalle tehtäväksi tulkita kerrottuja tapahtumia ja etsiä niiden merkitystä ja mielekästä järjestystä (Mäkikalli & Steinby 2013, 123). Kokemuksellisuus on kerronnassa vahvasti läsnä. Anua voi kutsua myös todistajakertojaksi, joka silminnäköjään kertoo mitä on nähnyt ja mitä on tapahtunut. *Pääomassa* käsitellään paljon Marun ja Anun yhteistä lapsuutta ja nuoruutta, joten kerronta on pääosin muistelevaa ja taaksepäin katsovaa, ns. retrospektiivistä kerrontaa. Pyrkimyksenä on ollut kirjoittaa romaani Marusta, mutta Anu huomaakin kirjoittavansa itsestään. Anu asettuu ulkopuoliseksi tarkkailijaksi pohtiessaan, ettei voi kirjoittaa siskostaan kirjoittamatta myös itsestään. Teoksessa tarinankertoja seisauttuakin hetkeksi kommentoimaan metafiktion omaisesti kirjoittamistaan lukijalle. Metafiktiossa lukijan huomio kiinnitetään fiktionaalisen tekstin tuottamisen tapoihin (Mäkikalli & Steinby 2013, 127). ”Hän ei haluaisi kirjoittaa itseään mukaan tähän tarinaan, mutta ei voi olla kirjoittamattakaan.” (P 50) Tässä kohdassa kertojaa

voi kutsua myös itserefleksiiviseksi kertojaksi, joka pohtii omaa kirjoittamistaan. Tekstissä on voimakas subjektiivisuuden tuntu, jolloin lukija helposti mieltää teoksen päähenkilöksi Marun sijasta Anun. Anu kirjoittaa itsensä tarinaan hyvin vahvasti. Hän on henkilöahmo romaanin maailmassa.

Pääomassa voidaan erottaa kokeva ja kertova minä varsinkin niissä kohdissa, joissa Anu jollain tavalla kommentoi aiempaa käytöstään. Kertova minä voi pahoitella tai päivitellä nuoren itsensä ratkaisua, jonka seurauksia kokeva minä ei pysty ennakolta näkemään (Mäkikalli & Steinby 2013, 118). Esimerkkinä kohta, jossa Anu oli tutustunut naapuritalon Ailaan ja alkoi irtautua Marusta. Hän ei halunnut lähteä enää Marun kanssa vapaaehtoisesti puistoon eikä uimastadionille eikä Valion baariin pirttelölle, vaan vietti mieluummin aikaansa Ailan kanssa. ”Toisaalta hänen mukanaan tuomansa ystävyys, kaveruuden turvapaikka, sai minut tuntemaan itseni luopioksi: jätin Marun kotiin selviytymään yksin.” (P 151)

Vahvoja muistikuvia lapsuudesta ovat kohtaamiset samassa talossa asuvan jollain tavalla myös vammaisen Keebun nimetyn hahmon kanssa. Anu istui rattaissa, joita Maru työnsi. Keebu tuli vastaan ja alkoi nimitellä Marua vammaiseksi. Ensimmäinen muisto laukaisi Anulla vatsakivut. Anu koki tapahtuman vahvasti emotionaalisenä. Hän ymmärsi sisarensa olevan erilainen, kun Keebu alkoi pilkata Marua. Viesti Marun vammaisuudesta tuli Anulle perheen ulkopuolelta, kotona siitä ei oltu hänelle puhuttu. Hän muisti sen, vaikka kertoi olleensa vasta kaksivuotias. Toinen ja selvästi vahvemmin koettu kohtaaminen Keebun kanssa tapahtui kotiovella muutamia vuosia myöhemmin. Anu avasi oven ja Keebu yritti väkivalloin työntyä sisään pilkaten samalla Marua ja heidän perhettään. Tilanne aiheutti pienelle tytölle niin suurta kauhua, että sen kerrontaa voi analysoida myös traumafiktiona.

Tapahtuma on kerrottu kaksijakoisena: ensin Keebun hyökkäys ja sen jälkeen tapahtuman ulkopuolinen kuvaus. Kohtaus kerrotaan elokuvallisena: räkäinen, kiersilmäinen Keebu, jonka tynkäkäsi huitoo ilmaa, työntää vääntynyttä raajaansa ovenrakoon ja änkyttää lähes hampaattomalla suullaan ivaavia kysymyksiä Anulle, joka joutuu yksin vastaanottamaan tämän ryöpyä yrittäessään estää Keebua pääsemästä sisälle. Kohtauksessa lukija saa paikan päällä seurata, miten tilanne etenee. Kertoja häivytetään ja kerronta pidättäytyy tunkeutumasta henkilöiden sisimpään. Tätä voidaan kutsua behavioristiseksi kerronnaksi tai kameransilmäkerronnaksi, jossa tapahtuma rekisteröidään ikään kuin kameran näkemänä (ks. Mäkikalli & Steinby 2013, 99, 123–124).

Knuutila (2006, 29–30) toteaa, että psykologisten tutkimusten mukaan traumaattinen muisti on ruumiillisuuteen vahvasti piirtyvä ilmiö. Kun ihmisen mieli järkkyy, se jakaantuu kahtia, ja uhri menettää verbaalisen kykynsä kertoa. Kun kauhun hälytystila painuu syvälle

ruumiin muistiin, kristallisoituu näky tapahtuneesta visuaaliseen muistiin. Kerronnan tehtävänä on sovittaa yhteen ruumiillinen ja visuaalinen muisti kielen avulla. Trauman visuaalisten takaumien on todettu säilyvän poikkeuksellisen stabiileina. Trauman uhri pystyy esittämään tapahtuneen draamana liikkeiden ja eleiden avulla.

Kohtausta seuraa tarkastelu mitä ympärillä samanaikaisesti tapahtui. Mitä Ruslan, Ludmila ja Maru tekivät. Kerronnassa siirrytään minäkerronnan sijasta kolmannen persoonan kerrontaan. Kerronta etäännytetään, ei kerrota mitä minä tekee, vaan asetutaan tarkkailemaan Anun käyttäytymistä ja havaintoja ulkopuolelta.

Ludmila on kotona ja katselee profiliaan kahden peilin kautta, ruusuvesipullo kädessään, mutta Anu ei huuda. Ruslan nukkuu sohvalla vihreässä manttelitakissaan Sota ja rauha vatsan päällä, mutta Anu ei huuda. Eteinen on pimeä. Maru on avannut komeron oven ääneti ja hiipinyt aivan Anun taakse. Anu tuntee hengityksen selässään, lapaluitten välissä. (P 79)

Traumafiktiossa tyypillistä on hajautettu kerronta. Kun uhri mykistyy, kertojan roolin saa toinen henkilö, joka muotoilee uhrin muistikuvat ja tapahtuman yksityiskohdat. Huomio kiinnitetään kerronnassa todistukseen ja otetaan etäisyyttä traumaan. (Knuuttila 2006, 33.) 1900-luvulla kirjoitetuissa omaelämäkertoissa, joissa viitataan päähenkilöön kolmatta persoonaa käyttäen, halutaan tietoisesti kiinnittää huomiota omaelämäkerran subjektin jakautuneisuuteen ja välimatkaan kertomisen hetken ja kokemisen hetken välillä. Kertojan äänen jakautuminen viittaa lisäksi kuiluun kertojan ja päähenkilön välillä sekä tekstissä oleviin aukkoihin, niihin asioihin, jotka on jätetty kertomatta. (Koivisto 2011, 24.) Edellä mainitun tilanteen kerronnan voi selittää myös postmodernistiseen teokseen liittyvillä tyyliseikoilla. Postmodernistisille teksteille on ominaista subjektin hajanaisuus ja kykenemättömyys jäsentää kokemuksiaan, jonka vuoksi kerronnan näkökulma menettää merkitystään (Mäkikalli & Steinby 2013, 126).

Romaanissa on joitakin muitakin kohtia, joissa minämuotoinen kerronta vaihtuu yksikön kolmanteen persoonaan, jolloin kertoja tarkkailee itseään ulkopuolelta ja subjekti vaihtuu Anuksi, häneksi tai naiseksi. Ulkopuolisen kertojan ääni voi lähestyä päähenkilön kokevaa minää empaattisesti tai ironisesti. Tarinankertoja ja henkilöahmo on erotettu toisistaan ja laajennettu tajunnankuvaus mahdollistaa ulkopuolisen näkökulman pääsyn päähenkilön subjektiveiteettiin. (Fludernik 2010, 30.) Näin tapahtuu kohdassa, jossa Anu oli kaukana Intiassa kirjoittamassa. Kertoja asettuu itsensä ulkopuolelle miettiessään ja analysoidessaan omaa elämäänsä ja tuntemuksiaan siskon kuoleman jälkeen. Kipeitä asioita muistellessa kerronta etäännytetään, itsestä käytetään sanoja hän tai nainen. ”Hänenkin

identiteettinsä ammentaa voimansa maanpakolaisuudesta, hävityksistä, menetyksistä, surusta ja häthädästä.” (P 286) Hän nuuhki sadetta ja kosketteli käsivartensa arpea. ”Nainen oikaisee selkensä ja päästää samalla pienen äännähdyksen.” (P 285) Kirjoittamisen vaikeudesta kertoo seuraava lause: ”Hän kavahtelee, estelee, valehtelee, eksyy asioissaan, häneltä puuttuu totuuden suuntavaisto.” (P 287)

Teoksessa on myös eräänlaisia henkilön tajunnan kautta välittyviä jaksoja. Ne ovat sanamateriaalista rakentuvia impressionistisia jaksoja, joissa ei ole tarpeen edes etsiä kokijan persoonaa. Nämä tekstinkappaleet ovat lähempänä runoutta kuin kertomusta. Ne ovat sanaleikkejä ja epäyhtenäisten kuvien sarjoja. (ks. Fludernik 2010, 28–29, 35.) ”Sisiliskon häntä. Lukin raaja. Antautuminen ja pako. Kuristuva kurkku ja heleä nauru. Kuivat lehdet ja sateen ääni. Torilla lentää kirjansivuja ja sifonkihuivi. Verinen lapsenkenkä.” (P 50) Ne kuvaavat Anun ja Marun vahvaa sisaruutta, Anun ristiriitaisia tunteita Marua kohtaan ja pyrkimystä irtautua siskostaan.

Nopeat luettelonomaiset assosiaatiovaihdokset löytyvät myös erillisestä pitemmästä kappaleesta, joka erottuu romaanissa proosarunon tapaisena parin sivun katkelmana. Teksti alkaa Marun puhuttelulla: ”Olit Eiffelin portaissa, akveduktien liukkaiksi huuhtoutuneissa liuskekivissä [...]” (P 281) Puolella välissä se vaihtuu kesken kaiken omien tuntemusten käsittelyyn. ”[...] olit Edith Södergranin neutri ja elämän neitsyt, nyt laskostan väsyneet siipeni ja menen kotiin, tai sinne päin, Taivaskallio, raunioita joille ei voi mitään, keskipitkän kantaman kaipaus, [...]” (P 281)

Intertekstuaalisuus on romaanissa näkyvästi läsnä. Paitsi aiemmissa yhteyksissä esille tulleet ”conradinpimeys”, ”a room of one’s own” sekä ”Ludmila ja Ruslan”, jotka viittaavat tunnettujen kirjailijoiden teoksiin, vilahtelee varsinkin kirjailijoiden ja teosten nimiä runsaasti eri yhteyksissä.

R.D. Laingin teokset kiinnostivat. Franco Basaglia vaati kumousta laitosmaailmaan. Sillanpään Silja itketti. Tarinoiden traagiset naiset jotka kävelivät veteen. Mika Waltarin syntymästään epätietoiset, yksinäiset sankarit. Tarkovskin Peilin nykyisyyden ja menneisyyden vaihtelevissa tiloissa vaeltava surusilmäinen, hiuslatvaansa imeskelevä, puhumaton Margarita Terekhova. Claes Anderssonin vereslihaiset runot ja Christer Kihlmanin rujot romaanit olivat minun tapani viillellä itseäni. Tarvitsin kipuaistimuksia. (P 172)

Omia tuskallisia tuntemuksiaan, ristiriitaista suhdetta siskoon, omaa häpeäänsä ja siitä aiheutuvaa pahaa oloa Anu lievittää lukemalla kirjoja, joista kokee saavansa lohtua ja helpotusta omaan elämäänsä.

3 PÄÄHENKILÖN HÄPEÄ ERI AIKAKAUSINA

3.1 Anun lapsuuden perhe ja häpeän juuret

Minäkertoja Anu pohtii *Pääomassa* omaa syntymäänsä ja miettii, miksi hän ylipäätään on syntynyt. Äiti Ludmila oli Anun synnyttäessään vuonna 1954 jo 42-vuotias. Anu oli hänen kolmas tyttärensä. Ensimmäisen, aviottoman tyttärensä Ludmila oli saanut Viipurissa välirauhan aikana kesällä 1940. Talvisodan päätyttyä aiemmin samana keväänä Suomi oli joutunut luovuttamaan Neuvostoliitolle Karjalan kannaksen ja samalla Viipurin kaupungin, joka pommitusten jälkeen oli sekasortoisessa tilassa. Ulpukka-nimisen tyttären Ludmila oli heti synnytettyään päätynt antamaan pois. Tätä tarkoin varjeltua salaisuutta ja sen aiheuttamaa häpeää Ludmila kantoi mukanaan kuolemaansa saakka. Vasta Anun saadessa käsiinsä äitinsä henkikirjoituspaperit tämän kuoltua asia tuli ilmi. Siskokset eivät koskaan tavanneet, koska tuolloin isosisko oli jo kuollut. Ulpukka oli tehnyt itsemurhan 34-vuotiaana. Ludmila ja Ruslan vihittiin jatkosodan aikana ja Ludmilan toinen tytär, hänen ja Ruslanin yhteinen lapsi Maru, syntyi lievästi kehitysvammaisena Viipurissa sodan viimeisenä päivänä kesällä 1944.

Ludmila oli Anua odottaessaan jo melko iäkäs, poltti tupakkaa vähintään kaksi askia päivässä, söi sydänlääkkeitä ja poti vatsaansa. Sota-ajan kauheet ja aviottomasta lapsesta aiheutuva häpeä saivat hänet näkemään painajaisunia. Anu ihmettelee, kuinka hän kuitenkin näistä lähtökohdista huolimatta syntyi päällisin puolin terveenä ja normaalina, toisin kuin isosiskonsa. Syystä tai toisesta Ludmila ja Ruslan olivat päättäneet yrittää vielä kerran lasta, kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen. Anu arvelee Ludmilan päätyneen ajatukseen, että kolmas kerta toden sanoo. Hän ajattelee olevansa ”Vielä Kerran”.

Saara Kinnunen kirjoittaa teoksessaan *Äidin ikävä* (2019) kuinka äidin tunteet ovat jo odotusaikana yhteydessä lapsen tunne-elämään. Hän pitää kysymystä ”Millaiseen syliin synnyit?” yhtenä elämän peruskysymyksenä. Äidin pitkäkestoiset negatiiviset tunteet aiheuttavat syntymättömässä lapsessa levottomuutta. Äidin jatkuva huolestuneisuus, stressi tai väsymys saavat lapsessa aikaan aavistuksen, että hänellä ei ole tilaa olla olemassa. Hänen on ikään kuin pyydettävä anteeksi olemassaoloaan jo ennen syntymäänsä. (Kinnunen 2019, 19–20.) Anu syntyi mieleltään hyvin epävakaaan äidin syliin. Romaanin lopussa Anu antaakin tuomionsa. Hän sanoo, että nyky-ymmärryksensä mukaan Ludmila, joka synnytti Marun, hänet ja itsemurhan tehneen vanhimman siskon, oli umpihullu.

Pakkoneuroottinen, masentunut, harhainenkin. Niin kipeä, ettei voinut koskaan mennä töihin. Puhuttiin vain heikosta sydäimestä ja vatsahaavasta, vaikka olisi pitänyt puhua hulluudesta. (P 294)

Eikä isän, Ruslanin, asiat olleet juurikaan paremmalla tolalla. Häpeä oli hänenkin elämässään vahvasti läsnä. Ruslan oli orpopoika, joka olisi halunnut oopperalaulajaksi tai runoilijaksi. Hänen kerrotaan laulaneen kotikylänsä Raivolan suurimmassa vaahterassa niin että kylä raikui. ”Tulleekohan siit pojast joku päivä oikee Karelian Karuuso?” (P 32) Ruslan liikuttui runoista ja kävi nuorena Viipurin kirjaston lukusalissa lukemassa Puškinin koottuja ja sivelemässä sormenpäällään kalliin kuvitetun teoksen värikuvia. Hän oli haavoittunut sodassa ja ontui toista jalkaansa. Anu arvelee Ruslanin pelänneen sodassa niin paljon, että oli haavoittanut itse itseään. ”Raivolan pojan kaksinkertainen kipu, häpeä, seassa kosto ja orvoksi jääneen äpärapojan itsesääliä.” (P 133) Häpeäänsä Ruslan yritti lääkitä alkoholilla. Liiallinen alkoholin käyttö teki hänet väkivaltaiseksi, mistä koko perhe joutui kärsimään. Ludmila ja Ruslan kantoivat kumpikin mukanaan omaa häpeäänsä. Molemmat olivat omalla tavallaan sodan traumatisoimia. Ludmila kertoi toistuvasti tarinaa Marun syntymästä sodan viimeisenä päivänä, kun Viipuria pommitettiin ja hän pakeni vastasyntynyt sylissään junaan, jossa hänen viereensä istui karhuksi naamioitunut nainen. Historiankirjoitukset osoittivat, että Viipurin rautatieasema oli pommitettu jo vuosia ennen Marun syntymää. Anu ymmärsi, että Ludmilan kertomat tarinat Marun syntymästä olivat valhetta. Hän pohtii, sekoittiko Ludmila tahallaan vai tahattomasti Marun syntymän ensimmäisen aviottoman tyttärensä syntymään välirauhan aikana, jolloin Viipurissa silloinkin oli vallinnut sekasorto ja Ludmila oli synnytettyään matkustanut kaupungista pois junalla. Joka tapauksessa junamatka Viipurista heti synnytyksen jälkeen oli ollut Ludmilalle niin merkittävä tapahtuma, että hän halusi palata siihen yhä uudelleen. Koska ensimmäisestä tyttärestä ei voinut puhua, hän liitti tarinansa Marun syntymään.

Ruslan kertoi omaa tarinaansa, joka muuttui aina sen hetkisen mielialan ja humalan voimakkuuden mukaan. Häpeä aviottomana lapsena syntymisestä kulki hänen mukanaan koko elämän. Ludmilan tarinat liittyivät Marun syntymään ja karhuihin, Ruslanin tarinat Viipurin kirjastoon. Lähtiessään Viipurista sotaa pakoon Ruslan nappasi hyllystä mukaansa väärän kirjan. Hänen piti ottaa Puškinin kootut, kallis kuvitettu lukusalikirja. Hän nappasikin hyllystä kiireessä vahingossa Marxin *Pääoman*. Molempien vanhempien tarinat liittyivät sotaan, Viipurissa sodan viimeisten päivien pommituksiin, pelkoon ja pakenemiseen, joista kumpikaan ei tuntunut tokenevan loppuelämänsä aikana. Ahdistus puettiin tarinoiksi, joita kerrottiin yhä uudelleen ja uudelleen.

Ruslania ja Ludmilaa yhdistivät pakkomielteet, holtittomuus, väkivaltaisuus ja masennus. Kaikki näytti erilaiselta, kun se puettiin tarinoiksi ja loitsumaisiksi muistonkappaleiksi. Teki kipeää. Oli nälkä. Pelotti. Kaikki sortui. (P 253)

Anu ymmärsi aikuisena, että kaikki hänen lapsuudessaan moneen kertaan kuulemansa muistot tapahtumien kuluista olivat Ludmilan ja Ruslanin sepittämiä tarinoita. Hän antoi vanhemmilleen kovan tuomion. ”Kaksi narsistia. Itseensä käpertynyttä valehtelijaa.” (P 253) Anun päätelmät saivat sinetin, kun hän opiskeluaikanaan kuuli eräällä kirjallisuudenluennolla puhuttavan Henrik Ibsenin lanseeraamasta ”livslögnistä”, elämänvalheesta. Hän yhdisti sen välittömästi lapsuudenperheeseensä ja ymmärsi, että nimenomaan tällaisen elämänvalheen keskellä hän oli lapsena elänyt.

Omaa syntymäänsä pohtiessaan Anu päätyy tuomaan julki, että hän ei ollut toivottu. Hän julistaa: ”Minä olen kolmas kerta. Minä en ollut toivottu.” (P 175) Kettunen (2014, 26) sanoo, että häpeästä kärsivä ihminen kokee itsensä arvottomaksi, huonoksi ja pieneksi. Hävetessään omaa olemustaan hänen on vaikea antaa itselleen oikeutta olla olemassa. Sen vuoksi monet olemassaoloaan häpeävät ovat kokeneet, etteivät he ole syntyneet toivottuina lapsina. Anu koki olleensa ei-toivottu. Hän ei perustele päätelmäänsä mitenkään, mutta kuvaukset vanhemmista ja heidän kummallisuuksistaan, jotka heijastuivat perhe-elämään, antavat syyn ymmärtää, miksi hän niin ajattelee. Kettunen (2014, 26) vertaa ei-toivottuna elämistä kulkemiseen hyllyvällä suolla. Hän kirjoittaa: ”Silloin kun elämän lähtökohta on olla ei-toivottu, on hyvin vaikea uskoa kelpaavansa ja olevansa rakastettu. Elämän perustana ei ole tukevaa maata vaan suuri tukahduttava suo.”

Lapsuuskodissa saadaan tärkeät eväät elämälle. Lapsuuskoti pitää sisällään paitsi omien vanhempien myös aiempien sukupolvien kokemuksen ihmisenä olemisesta. Seinien sisälle kätkeytyy hiljainen tieto ja taito sekä myönteiset ja kielteiset tunteet. (Kettunen 2014, 28.) Häpeä on vahvasti läsnä Anun syntymästä lähtien. Vanhemmat vellovat omissa muistoissaan, tasapainoilevat oman olemisensa ja jokapäiväisen elämän haasteissa. ”Perkeleen psykopaatti, Ludmila sanoo. Helvetin hysteerikko, Ruslan vastaa. ” (P 105)

Psykoanalyttikot Pentti Ikonen ja Eero Rechartt ovat lähestyneet häpeän syntymistä psykoanalyttisesta näkökulmasta käsin. He eivät ota kantaa biopsykologisen ajattelutavan esittämään väitteeseen, että häpeä on synnynnäinen tunne. Sen sijaan he tarkastelevat sitä, miten ja millaisissa tilanteissa häpeä varhaisimmillaan syntyy ja ilmenee. Häpeän alkuperä on heidän mukaansa vauvan torjutuksi tulemisen tunteessa silloin, kun hän pyrkii vastavuoroisuuteen äidin tai muun häntä hoitavan läheisen kanssa. Häpeä kohdistuu nimenomaan hyväksyvän vastavuoroisuuden epäonnistumiseen. (Kettunen 2014, 18.)

Malinen (2003) on teoksessaan samoilla linjoilla. Hänen mukaansa häpeän kehitys alkaa jo silloin, kun ihminen syntyy ja parkaisee ilmoille ensimmäisen itkunsa. Ensimmäisiä häpeään liittyviä tunteita on havaittu tutkimuksissa jo alle vuoden ikäisillä lapsilla. Lapsi hakee turvallisuutta ja hyväksyntää katsekontaktin avulla. Mikäli yhteys äitiin tai isään katkeaa eikä lapsi syystä tai toisesta saa kontaktia heihin katseellaan, lapsi kokee, että vika on hänessä. Lapsen pää painuu ja hän kokee häpeää. Katkennut tai saamatta jäänyt yhteys synnyttää epäonnistumisen, kelpaamattomuuden ja hylätyksi tulemisen tunteen ja johtaa häpeän kokemiseen. (Malinen 2003, 11, 13).

Ludmila ja Ruslan eivät olleet tasapainossa oman elämänsä suhteen Anun syntyessä. Heillä ei riittänyt voimavaroja vastasyntyneen huomioimiseen. Lapsi ei ilmaise läheisyyden kaipuutaan ja haluamista sanoillaan vaan koko olemuksellaan. Kaipuu vastavuoroisuuteen koskettaa koko olemusta. Häpeän perusmuoto koskee siten koko olemustamme, koska se perustuu torjutuksi tulemisen kokemukseen. (Kettunen 2014, 19). Anu imi pienestä pitäen kodin häpeän täyttämää ilmapiiriä, jota ruokki vanhempien menneisyydessä kokemat tapahtumat. Lisäksi oli isosisko Maru, joka oli kehitysvammainen. Häpeästä ei puhuttu. Marun erilaisuudesta vaiettiin. Ludmila kuittasi asian päätään nyökkäämällä ja hymyilemällä merkitsevästi ihmisten supistessa ja tuijottaessa Marua.

Siitä minäkin opin tietämään. Marun sisäistynyt hymy ja pään asento, eivät ne johtuneet kitalakihalkiosta tai niveliä jäytävästä reumasta, vaan syntyperästä. Geenilöist. Shhhh. Tiedättehän te. Kaikilla on suvussa kulkevia asioita, joista vain kuiskitaan. (P 112)

Ludmilan selviytymiskeino oli ikään kuin asettua supinoiden ja hämmästelyjen yläpuolelle. Vanhemmiten hän kehitteli mielikuvituksessaan itselleen siniverisen taustan. Sairaalassa häntä kutsuttiin Koskelan Paronittareksi. Omasta mielestään hän oli ruhtinatar.

Kun häpeä sekä tunteena että kokemuksena on niin voimakas, että se alkaa sitoa ja ohjailla ihmisen elämää, kyseessä on elämää kahlitseva häpeä. Tätä on alan kirjallisuudessa kutsuttu nimillä sisäistetty häpeä, häpeäidentiteetti tai häpeäpersoonaa. (Malinen 2003, 11.) Ludmilan ja Ruslanin voidaan ajatella olevan vahvasti häpeän kahlitsemia. Kun ihmisen pohjimmainen käsitys perustuu arvottomuuteen ja mitättömyyteen, hänelle on rakentunut häpeäidentiteetti. Kyse ei ole silloin ohimenevästä häpeäntunteesta, vaan jatkuvasta elämänasenteesta. (Kettunen 2014, 30.) Ludmilan taakkana oli avioton lapsi, sodassa haavoittuneella Ruslanilla itsellä aviottoman lapsen ja myöhemmin orvon osa sekä alkoholismi.

Häpeäpersoonan juuret ovat vauvaiässä, johon äidin ikävä kipeällä tavalla liittyy. Häpeä on kokonaisvaltainen tunne, ja sen synty ulottuu aikaan, josta ei ole muistikuvia. Häpeä syntyy yhteyden katkeamisesta, ja sen taustalla on hoivasuhteen häiriö. Ihminen altistuu häpeälle, mikäli hän on saanut kokea toistuvaa hylkäämistä tärkeimmän ihmisen, useimmiten äidin, taholta alle vuoden ikäisenä. Lapsi kokee, että hän ei kelpaa. Äiti ei iloitse eikä välitä hänestä. Torjuminen tallentuu solumuistiin. Häpeä on kuin pihka vaatteessa, mikä ei pesemälläkään lähde pois. (Kinnunen 2019, 120, 121.)

3.2 Häpeän kokemukset lapsena

Anun varhaisimmissa mielikuvissa Maru työntää häntä kauniina kesäpäivänä rattaissa. Anu kertoo olevansa tuolloin vasta kaksivuotias. Tuntuu uskomattomalta, että kaksivuotias voisi muistaa tapahtuman, varsinkaan näin tarkasti. Ehkä tämä perustuukin myöhemmin hänen mahdollisesti tästä tapahtumasta kuulemiinsa puheisiin. Mutta kuka tai ketkä asiasta olisivat puhuneet. Maru itse ei juurikaan mitään puhu, vanhempien ei kerrota olevan tässä tapahtumassa mukana eivätkä he puhu Maruun kohdistuvasta pilkanteosta, koska Marun erilaisuudesta eikä mistään siihen liittyvästä keskusteltu kotona. Marun ja Anun kesäinen kulku keskeytyy äkillisesti, kun pihapiirissä asuva, itsekin jollain tavalla vammainen, myöhemmin Keebuksi kutsuttu kiusantekijä pysäyttää heidät. Tuo kohtaaminen on merkittävä ja sen vuoksi se on kirjan tarinassa haluttu tuoda esiin.

Ja kun kierosilmä tynkäksi lyllertää paikalle, laittaa toisen jalkansa rataanpyörän eteen ja painaa kasvonsa lähelle, en jostain syystä ala itkeä niin kuin useimmiten tekisin, en, sillä Maru laittaa kämmenensä pääni päälle. Kierosilmä tynkäksi kysyy mi-mishtë lä-lähtien a-apukoululaishet vammaishet jä-jänishnaamat o-ovat shaaneet ty-työntää rattaishha la-lapshia. (P 116)

Kohtauksessa tulee selvästi ilmi, kuinka Maru suojelee pikkusiskoa, mutta samalla Anu kuulee Maruun kohdistuvan pilkan ja ehkä jollain tasolla alkaa ymmärtää, että hänen sisarensa on erilainen. Vaikka Anu muistaa, ettei ehtinyt edes pelästyä, kun Maru tuossa tilanteessa puheviastaan huolimatta oli ihmeen selkeästi vastannut takaisin kiusantekijälle, jäi tapahtumasta varmasti ikävä muisto. Samana iltana Anun vatsaan koskee. Häpeä aiheuttaa hänelle myöhemminkin usein fyysisiä oireita. Tämä tapahtuma saattoi laukaista sekä vatsakivun että ensimmäiset vielä tunnistamattomat häpeäntunteet siskoa kohtaan.

Sama kiusantekijä, jolla on ”tynkäksi”, kierot silmät ja joka änkyttää puhuessaan esiintyy eräässä toisessakin tilanteessa, joka tapahtui vain muutamia vuosia myöhemmin

kotona Anun mennessä avaamaan ovea. Asetelma on kääntynyt jo päinvastoin. Anu puolustaa nyt siskoaan ja koko heidän perhettään.

Keebu työntää oikean jalan ovenväliin. Vääntynyt raaja heiluu, saman puolen tynkäkäsi huitoo ilmaan. O-onko sun si-sisko vielä a-apukoulussa, miksi sen turpa on kuin jäniksellä, lu-luuleeko se o-olevansa joku ka-karhu kun se lyllertää, o-onko sen ä-äänijänteet pokki ku-kun se on u-ulvonut liikaa öisin? Keebu kiehnää ovenraossa, limaa, räkää, honotusta, kierot silmät ja lähes hampaaton suu. E-etteks o-ookki kaikki rysshiä, e-etteks pa-paistakki kisshoja ma-margariinissa, e-etteks te-teekki taikoja nu-nurkissha! Ja te-teilähän on ka-karvaaki se-selässhä!
(P 79)

Tämän kohtauksen Anu varmasti jo itsekin muistaa. Tämän kertominen aiheuttaa niin suuria tunteita, että hän ikään kuin asettuu siinä itsensä ulkopuolelle. Huomio kiinnittyy siihen, että tässä kohtaa tarina kerrotaan etäännytetysti. Minä-kertoja vaihtuu kolmanteen persoonaan, Anuksi. Minä tavallaan tarkkailee sivusta mitä Anu tekee ja miten hän toimii. Tilanne on pienestä työstä varmasti pelottava. Ehkä hän ymmärtää jo tuolloin, että hänen on yksin selviydyttävä. Äitiä hän ei pyydä avuksi. ”Ludmila on kotona ja katselee profiiliaan kahden peilin kautta, ruusuvesipullo kädessään, mutta Anu ei huuda.” (P 79) Isäkin on kotona, mutta hänestäkään ei ole turvaksi. ”Ruslan nukkuu sohvalla vihreässä manttelitakissaan Sota ja rauha vatsakummun päällä, mutta Anu ei huuda.” (P 79) Maru on turvapaikassaan eteisen komerossa, jossa hän viihtyi omissa oloissaan ja jonne hän pakeni varsinkin silloin, kun Ruslan riehui humalassa. Anun avatessa oven Keebulle hän on raottanut komeron ovea ja asettunut seisomaan Anun taakse.

Keebu on tullut rikkomaan heidän kotirauhaansa, pilkkaamaan Marua ja koko perhettä. Anu puolustautuu. ”Anu rohkaistuu, kirnuaa räkää kurkussaan ja sylkäisee Keebua keskelle naamaa.” (P 80) Yllättävä hyökkäys pikkutytön taholta saa ilkkujan suunniltaan. Hän pakenee parkuen hissiin. Kun tilanne on ohi, Maru tönäisee Anua. Se on tulkittava kiitokseksi. ”Maru ei osaa ottaa kädestä eikä hipaista. Maru ei koskaan hyväile ketään. Anu tietää että Maru hymyilee.” (P 80) Tapahtumasta jää tunne, että vanhemmat ovat niin omissa maailmoissaan, että jäävät kokonaan kohtauksen ulkopuolelle. He ovat haluttomia ja kykenemättömiä itse puolustautumaan ja antavat mieluummin perheen pienimmän hoitaa asian. Eikä kohtaukseen myöhemminkään palata. Anu saa kantaa siitä aiheutuvat suuret tunteet yksinään, pelon Keebua kohtaan ja tässä vaiheessa vielä ehkä hämmästyksen ja ihmettelyn hänen hyökkäyksestään ja sanoistaan.

Maru toisteli mielellään nimiä ja lausahduksia, numeroita ja päivämääriä. Ne tarttuivat hänen mieleensä ja hän hoki ja jankutti niitä riesaksi asti. Kummallisia kommentteja, joita hän nappasi esimerkiksi televisio-ohjelmista, hän saattoi töksäyttää ilmoille kesken kaiken.

Joskus minuakin riepoi, ne korttelikauppiaan tokaisut, konekirjoittajaopiston opettajan puujalkavitsit, piirustuskoulun vierustoverin murretokaisut, television tiedeohjelmien selostukset ja mainoslaulujen renkutukset. Uudelleen ja uudelleen. Ensimmäiset häpeän ailahdukset. Oikeastaan liekit. Ylävatsan kohdalla. Sukua närästykselle. (P 33)

Tässä kohdassa Anu tunnistaa itsessään orastavan häpeän siskoaan kohtaan. Hän kuvaa sitä fyysisenä tunteena. Häpeä tuntuu ylävatsassa jonkinlaisena pahanolon tunteena, närästyksen tapaisena, joka pyrkii purkautumaan ylös ja ulos kurkusta. Anu ymmärtää sisarensa olevan erilainen ja sitä vahvistavat vain pihan lasten utelut hiukan erikoisen näköisestä, kumarassa kulkevasta puhumattomasta siskosta. ”Miksi se käveli sillä lailla? Miksei se ikinä sano mitään? Miksi sitä näkee niin harvoin?” (P 33)

Koska Anulle ei ole puhuttu kotona Marun erilaisuudesta, hän on joutunut tekemään itse asiasta omat päätelmänsä. Pihan lapsien kommenttien myötä hän alkaa katsoa Marua eri silmin. Hän oppii häpeämään Marun erilaisuutta. Häpeä johtaa valehteluun. On keksittävä jotakin, jolla tukkia kyselijöiden suut. Aluksi vastaukset ovat vältteleviä. Anu sanoo Marun olevan niin kiireinen ja keskittynyt ja että hänellä on niin paljon tilaustöitä. Valheet kasvavat vähitellen. Anu päästää mielikuvituksensa lentoon. Hän on nähnyt television viihdeohjelmissa vierailevan meedioita, ennustajia hypnotisoijia ja lusikantaivuttajia. Anu saa valheilleen pontta yliluonnollisista ilmiöistä, joista tuohon aikaan kohuttiin.

Kerroin ääntäni madaltaen, miten kaikenlaiset ihmiset soittelivat isosiskolleni ja kyselivät neuvoja ja vinkkejä. Presidentti Urho Kekkonenkin oli kerran soittanut. Suomen kuuluisin selvännäkijä Aino Kassinen oli suositellut isosiskoani. Ja Armi Ratia oli erityisen ilahtunut, kun Maru keksi firmalle sen nimen. Ihan vähällä ettemme kulkeneet Marupaidoissa. Ja Olavi Virta laulaa

*Maruzella Maruzze
on tyttö meren rannan kuuman
kalastajat Napolin vain häntä palvoo* (P 33–34)

Anu valehteli niin sujuvasti, että pihalla seisoskelevat kaverit alkoivat nyökytellä päitään ja luoda silmäyksiä heidän ikkunoihinsa. Valehtelemisestä tuli keino päästä irti ikävistä tilanteista. ”Mielikuvitus on balsamia. Kuvittelu on kipulääke. Minun nimeni on Angia af Lillehavre ja minun sisareni on Maruzella af Lillehavre!” (P 117) Anu kehittää heille

siniveriset nimet ja taustat kuten Ludmilakin myöhemmin itselleen. Se on keino päästä asian yläpuolelle, paeta todellisuutta.

Kinnusen (2019, 139) mukaan lapset voivat kehittää erilaisia selviytymiskeinoja poikkeuksellisissa perhetilanteissa. Masentuneen äidin lapsi muuntautuu mahdollisimman huomaamattomaksi, vetäytyy omiin oloihinsa eikä halua olla kenellekään vaivaksi. Hän on yksin vaikeiden asioiden kanssa. Tämän seurauksena hän voi saada rikkaan mielikuvituselämän, joka auttaa häntä selviytymisessä. Valehteleminen oli yksi Anun selviytymiskeino, näkymättömäksi tekeytyminen toinen.

Vaikka Anu on tosi paikan tullen topakasti puolustanut siskoaan oman talon lapsille, viettää hän paljon aikaansa yksin. Hän istuu ikkunalaudalla kiikaroimassa naapuritalojen ihmisten elämää ja miettii onko se kovin erilaista kuin heidän perheensä elämä. Koulun alettua hän tapaa toisen yksinäisen, Ailan, josta tulee hänen ystävänsä. Aila ei myöskään ole käynyt lastentarhaa. Aila asuu naapuritalossa ja puhuu suomea murtaen, koska hänen vanhempansa ovat turkkilaisia. Aila yrittää yksinään hyppiä pihalla narua, mutta koska hän on lihava, hän pystyy vain astahtelemaan narun yli edestakaisin.

Aila oli niin lihava, ettei hänellä ollut muita kaveriehdokkaita kuin minä, ja minäkin vasta sitten kun kouluun mentyäni pikku hiljaa uskalsin nostaa katseeni ja katsella muita lapsia silmiin. (P 148)

Koulussa Anun ujous oli niin silmiinpistävää, että se alkoi askarruttaa opettajaa ja kouluterveydenhoitajaa. Ludmila nimesi Anun ujouden ihmispeloksi ja ihmisarkuudeksi. Hänen mielestään se paranisi ottamalla härkää sarvista ja karaisemalla itseään. Ludmila keksi, että Anun piti lausua koulun perjantaisilla esitystunneilla luokalle kaksi runoa, joita piti harjoitella kotona Ludmilan neuvojen mukaan. ”Tärisin kotona ja tärisin koulussa.” (P 147)

Anun ujouden ja ihmisarkuuden lähtökohtana oli todennäköisesti tietoisuus siitä, että heidän perheessään oli asioita, joita salattiin ja joista ei puhuttu. Anu oli jo kouluikänsä mennessä oppinut häpeämään. Kettusen (2014, 27) mukaan häpeästä kärsivät ihmiset kärsivät myös heikosta itsetunnosta. Itsensä riittämättömäksi tunteva jättäytyy helposti syrjään sosiaalisista kontakteista. Anu sai ystäväkseen Ailan, jonka voidaan ajatella myös olleen monella tavalla muista erottuva. Malinen (2010, 43) kirjoittaa, että tutkimusten mukaan lapset valitsevat usein ystävikseen niitä, joilla on samanlaisia kokemuksia. Vetäytyvä ja itsetunnoltaan heikko lapsi löytää ystäväkseen todennäköisemmin sellaisen, joka myös on epävarma itsestään. Ailan rasitteina olivat lihavuus ja nenä-ääninen puhetapa, joka johtui hänen turkkilaisesta taustastaan. Aila oli joutunut korttelin pikkupoikien kiusan kohteeksi. He olivat kaataneet hänet selälleen puistossa ja tunkeneet hänen sieraimiinsa ruusunmarjoja.

Marun kanssa kulkiessaan Anu oli saanut kuulla pilkkanimiä, joita heidän peräänsä huudeltiin. Heitä kammitettiin ja heidän peräänsä heiteltiin kiviä ja takiaisia. Joku oli joskus jopa sylkenyt.

Riihimäen asemalle sijoittuu vahva lapsuusmuisto. Anu seisoo Marun vieressä ja Ruslan ottaa kuvan laatikkokamerallaan. Poikajengi vieressä vislaa ja osoittelee heitä. He ovat kiinnittäneet huomionsa Marun erilaisuuteen. Jonkun käsi vispaa korvan vieressä. Pahinta on kuitenkin se, mitä tapahtuu siskosten yhteiskuvan ottamisen jälkeen.

Seisomme Riihimäen asemalla ja Ruslan sanoo Marulle kirkkaalla venäjän kielellä: menepä sinä siitä hetkeksi syrjemmäs. Se on pitkä hetki. Seisomme Riihimäen asemalla, minä kuvassa matkatavaroiden kanssa ja Maru kuvan ulkopuolella, yksin.” (P 102)

Anu saa siinä selvän viestin isänsä Ruslanin suhtautumisesta Maruun. Hän haluaa ottaa matkakuvan vain Anusta, terveestä pikkusiskosta ilman vammaista isosiskoa. Ruslan ei sano ääneen, että mene syrjään pilaamasta kuvaa, mutta niin hänen voidaan tulkita ajattelevan. Anu korostaa Ruslanin kehotuksen jälkeisen hetken olleen pitkä. Hän ymmärtää kuinka jopa oma isä pitää heitä eriarvoisina. Maru sysätään syrjään. Vaikka häpeästä ei tässä kohtaa puhuta, kohtaaminen on Anulle merkittävä. Hän häpeää isänsä puolesta, sitä miten Ruslan kohtelee Marua.

Toinen tärkeä muisto liittyy erääseen piirustukseen. Television lastenohjelmassa oli julistettu piirustuskilpailu. Maru oli seurannut siskonsa hahmotteluja ja loputonta ”kummaamista” ja piirtänyt sitten komerossa upean kuvan. Hän oli jättänyt sen aamulla Anun tyynyn viereen. Ludmila oli lähettänyt Marun piirtämän kuvan kilpailuun ja Anu oli saanut palkinnoksi konvehtirasian, jonka sisällön hän oli piilottanut keittokomeron kaappiin. Niitä ”vääräyspaloja” hän ei pystynyt koskaan syömään. ”Minä tiedän että Maru piirtää paljon paremmin kuin minä. Ludmilakin tietää. Mutta hän ei koskaan lähetä Marun piirustuksia mihinkään kisoihin.” (P 126) Tässäkään kohdassa ei häpeästä puhuta, mutta se on selvästi läsnä. Ehkä Ludmilakin tiesi, että piirustus ei ollut Anun tekemä. Vääräys Marua kohtaan saa Anun häpeämään sekä itseään että äitiään. Ludmila ei anna arvoa Marun piirustustaidolle. Marun piirustuksia ei lähetetä kilpailuihin, mutta Anulle suotaisi menestystä.

3.3 Nuoruuden kiihkeät häpeän tunteet

Yhteinen matka Tukholmaan herättää Anun häpeäntunteet ilmieliekkiin. Anu on kitara selässä kulkeva nuori, jolla on hennaa hiuksissa, liian iso ruusupaita, otsapanta, pitkä vihreä morkkatakki ja hapsulahkeet. Selkeä viittaus 70-luvulle, vaikka vuosilukua eikä vuosikymmentä tässä kohdassa mainita. Marulla särkivät jo tuolloin polvet eikä hän halunnut

vaellella vanhan kaupungin kujilla ja Drottninggatanin vaatekaupoissa. Hän halusi mieluummin loikoilla ja tehdä ristisanatehtäviä. Ulkona kadulla Maru halusi pysähtyä kioskeilla ja ostaa jäätelöä. Anua hävetti katsoa Marun jäätelön syöntiä. ”Minä menin joka kerta piiloon kulman taakse, pieni kielesi lipoi hädissään milloin minkäkinväristä tötteröä niin että koko leukasi ja rinnuksesi oli lopulta jäätelössä.” (P 59) Maru ei osannut nuolla, koska kieli oli kömpelö ”niin suun sisäpuolella kuin ulkopuolellakin”.

Anu alkaa katua Tukholmaan lähtöä. Hän ihmettelee miksi oli lähtenyt Marun kanssa kaksin Tukholmaan, kun paljon mieluummin olisi viettänyt aikaansa omien kavereittensa kanssa. ”Niiden, joita en halunnut sinun ikimaailmassa tapaavan.” (P 60) Negatiiviset tunteet saavat hänet murjottamaan sekä kiukuttelemaan ja rähisemään Marulle. Tässä kohdassa Anu alkaa ottaa etäisyyttä Maruun ja siihen asti pinnan alla kytevät tunteet leimahtavat. Malisen (2010, 55) mukaan häpeän torjuntaan ja sisälle kerääntyneeseen katkeruuteen liittyy vihaa, jopa raivoa.

Maru oli Tukholman matkan aikana jo aikuinen, Anu kapinoiva nuori. Anu haluaa kiihkeästi elää nuoruuttaan, olla samankaltainen kuin muut. Vammainen sisko ei tahdo mahtua enää hänen elämäänsä. Ristiriita huolettoman elämän ja kotona vallitsevan tilanteen välillä on suuri. Pyrkimys karistaa sisko mielestään vaati järeitä toimenpiteitä. ”Halusin irti. Kauas kaikesta mikä liittyi sinuun ja kummallisuuksiisi.” (P 62) Entisestä kiltistä ja siskoaan puolustavasta lapsesta kuoriutuu uhmakas nuori, joka alkaa päästää todellisia tunteitaan näkyviin. Vaikka ulkoisesti ihminen on tyyni, jopa kiltti ja avulias, on hän saattanut sulloa sisimpäänsä paljon kipeitä tunteita. Kun näiden kuorma iän myötä kasvaa, psyyken voimat alkavat ehtyä. Torjutut tunteet alkavat purkautua. Jotkut ovat räjähteleviä ruutitynnyreitä, jotka poksatelevat tietyin väliajoin. Toisilla padotut tunteet tulevat esiin tihkusateen tavoin ärtyisyytenä, valittamisena ja tyytymättömyytenä. Helposti kuvitellaan, että kiukun syy on ärsyke, joka laukaisee reaktion. Tosiasiassa ärsyke on vain viimeinen pisara, joka on saanut maljan läikkymään yli. Perimmäinen syy on vuosien takaa alkaneessa tunteiden torjumisessa. (Kinnunen 2019, 178.) Anulla alkoi läikkyä yli, kun hän seurasi Marun jäätelön syöntiä.

Samana kesänä Anu purkaa tuntojaan päiväkirjaansa. Hän protestoi sitä, että hänen oli pitänyt olla kesälomalla Marun seuraneitinä. Hän antaa nyt toden teolla kaikkien patoutuneitten tunteiden tulla pintaan. Maru saa osakseen erilaisia panettelevia kommentteja. Nuoruuden kiihkossa hän kirjoittaa kaikki tunteensa paperille ja vahvistaa lauseitaan useilla huutomerkeillä. On pakko kirjoittaa, vaikka samalla hän häpeää sitä mitä kirjoittaa.

Häpesin ja kirjoitin. Kaksinkertainen häpeä. Häpesin sinua ja häpesin itseäni, sitä pikkusiskoa joka kirjoitti sellaista, pikkusiskoa joka häpesi isoasiskoaan niin

ankarasti. Yritin kirjoittaa niin suoraan kuin osasin. Lauseeni olivat iljettäviä, ne viilsivät kurkkuani kun kirjoitin niitä. Purin kättäni, niin että rystyseen tuli tussilla piirretyn rauhanmerkin viereen hampaanjäljet. (P 60)

Häpeä kohdistui eniten itseän, siihen että häpesi. Anu ymmärsi, että iljettävillä sanoilla hän rikkoi sisarten välillä aiemmin ollutta yhteenkuuluvaisuuden tunnetta. Panettelevilla kommentteilla hän petti Marun. Lisäksi oli vammaisuus, erilaisuus, josta ei puhuttu. Vammaisen, heikommassa asemassa olevan panettelu oli erityisen häpeällistä. Sitä Anu ei voinut antaa itselleen anteeksi. Se aiheutti kaksinkertaisen häpeän ja pahan olon, joka piti purkaa omaan kipuun, itsensä puremiseen. Arvet jäivät rystysiin. Ne olivat todiste, näkyvä muisto nuoruuden kiihkeimmistä häpeän tunteista.

Arja Mäkinen kirjoittaa teoksessaan *Sairas sisko ja vaiettu veli* (2019) kuinka joissakin perheissä, joissa on erityislapsi, jäävät terveen nuoren sisaruksen omat tarpeet syrjään. Nuori ymmärtää, että hänen on osallistuttava erityisen sisaruksensa hoitoon, mutta toisaalta hän haluaa itsenäistyä lapsuudenperheestään kuten muutkin ikäisensä. Tasapainoilu näkyy eri ikävaiheissa eri tavoin. Ennen murrosikää lapset pohtivat erityisen sisaruksensa tulevaisuutta, mutta murrosiässä keskeiseksi nousee nuoren oma tulevaisuus ja hänen tarpeensa. (Mäkinen 2019, 49, 50.)

Tilanne oli Anun kannalta hyvin ristiriitainen. Koska Ludmila ja Ruslan elivät omilla maailmoillaan, oli Anu pienestä pitäen ottanut vastuuta perheen asioista. Side siskoon oli vahva. Vaikka Anu oli kymmenen vuotta Marua nuorempi, Anulle oli jo varhain muodostunut jonkinlainen hoivasuhde siskoa kohtaan. Mäkinen (2019, 35) korostaa, että lapsen ei kuulu olla sisaruksensa oheisvanhempi. Osittainkin päätyminen vanhemman rooliin on väärin lasta kohtaan, vaikka vanhemmat tarvitsisivatkin apua. Vasta murrosiässä Anu alkoi tunnistaa omia tarpeitaan. Pikkusisarus voi erityisperheissä joutua kasvamaan liian varhain isosisaruksen sosiaaliseen rooliin. Näennäisestä pärjäämisestä huolimatta ”liian isona” oleminen on lapselle raskasta. (Mäkinen 2019, 22.) Ei ihme, että Anu purkautui päiväkirjassaan ja halusi irti paitsi Marun kummallisuuksista, myös Ludmilan ja Ruslanin elämänvalheista.

Päiväkirjatekstit päättyivät Ludmilan ja Ruslanin käsiin, ja Anu joutui vinttikomeroon arestiin. Anu piti positiivisena sitä, että vanhemmat kerrankin olivat yhtä mieltä asiasta. He ottivat kantaa ja asettuivat yhdessä puolustamaan Marua. Anu oli ylittänyt rajan, ja häntä piti rankaista. Vihanpito kotiväkeä kohtaan jatkui murjotuksena ja puhumattomuutena. Anu harkitsi arestissa ollessaan rotanmyrkyn syömistä, jopa itsemurhaa.

Aniliiniväriset rotanmyrkkylappuset lepattivat pääni päällä. ehkä se oli rotanmyrkkyhäpeää, strykniinisyyllisyyttä. Harkitsin jopa myrkyt syömistä, olisin työntänyt jauhoa kaksin käsin suuhuni; ne olisivat löytäneet minut vaahtosuisena betonilattialta. Ehkä olisin kuollut. Ehkä olisin jäänyt vaivaiseksi. Ehkä minusta olisi tullut vielä oudompi kuin Marusta. Ehkä halusinkin sitä. (P 61)

Vanhempien määräämä aresti kaikesta protestoinnista huolimatta tuntuu kuitenkin oikealta. Anun ei tarvitse itse enää rankaista itseään puremalla rystysiään. Jonkinlaista helpotusta tuo se, että Ludmila ja Ruslan osoittavat kerrankin vanhemmuuttaan antamalla Anulle rangaistuksen. Heidänkin mielestään Anu oli mennyt kirjoituksissaan liian pitkälle. Anu tiesi sen itsekin. Suunnaton häpeä omista tunteista ja sanoista Marua kohtaan vaativat hiljaiset mietiskelypäivät vintillä. Koetut häpeäntunteet olivat niin voimakkaita, että niitä on vaikea sanallisesti kuvata vielä vuosienkin päästä. ”En osaa vieläkään antaa häpeälleni tarpeeksi vahvaa nimeä.” (P 61)

3.4 Häpeän tunteet aikuisena

Koskettava kohtaaminen, jossa Anun Marua kohtaan tuntema häpeä yllättävästi vielä aikuisiällä ilmenee, tulee kirjassa esiin hyvin raadollisena. Anu on edennyt urallaan jo kuuluisaksi kirjailijaksi, julkisuuden henkilöksi ja aamutelevision Jälkiviisaat- ohjelman juontajaksi. Hän on palaamassa kotiin aamulähtöksestä eräänä räntäsateisena aamuna kriittisenä journalistisina tunnetun kollegansa kyydissä hienossa autossa. Keskellä autotietä syvässä sohjossa heitä vastaan kahlaa matala hahmo huppu päässä. Kollega hiljentää vauhtiaan ja huokaisee syvään: ”voi tuotakin raukkaa”. Anu hämmentyy, kun tunnistaa hahmon Maruksi, mutta yhtä paljon hän hämmentyy kyynisenä ja teräväsanaisena pitämänsä kollegan äänensävyä. Anu ei saa sanotuksi, että tuo tummanharmaaseen toppatakkiin sonnustautunut hahmo, joka laahustaa kadulla helmat märkinä, on hänen siskonsa. Jälkeenpäin Anu satti itseään. Jälkiviisas-sana kirskuu ironisena hänen mielessään. Hän nimitteli itseään luopioksi ja muistaa Ludmilan ja Ruslanin käyttäneen sanaa kanalja. Petturi tai lurjus, yhtäkaikki hän koki, että oli toiminut väärin.

Minä en kertonut, että hän oli sisareni, isosiskoni, tuo sohjossa etenijä, jonka linttanoiden saappaitten vetoketjuissa oli hakaneulat ja narunpätkät avaamista ja sulkemista varten. (P 64)

Tämän tapahtuman jälkeen hän muisteli niitä kymmeniä tai satoja kertoja, kun oli kavereineen kulkenut kadulla ja ohittanut Marun. Hän oli harpponut meluten ja riekkuen, kun Maru oli kulkenut kadunviertä muualle katsoen vuosi vuodelta vaivalloisemmin. Tuuli oli leiskauttanut pitkät punaiset hippihiukset Anun silmille, jonka seurauksena hänen oli ollut helppo väittää

itselleenkin: ”No enhän mä mitään huomannu!” (P 64) Pahinta silloin olisi ollut, jos kaverit olisivat saaneet tietää Marusta.

Terveiden aikuisten sisarusten syyt kertoa siskonsa tai veljensä erityisyydestä voivat olla hyvin erilaisia. Osa mainitsee siitä yleensä vain silloin, kun se on kerrottavan asian ymmärtämiseksi tarpeellista tai suorastaan välttämätöntä. Kenelle tahansa ei haluta kertoa sisarussuhteen erityispiirteistä. Kertomisen voidaan ajatella olevan luottamuksenosoitus keskustelukumppanille. Sekä kertomiseen että vaikenemiseen on kullakin omat henkilökohtaiset syynsä. Aikuisella vaikenemisen syynä ei yleensä ole vammaisen sisaruksen häpeäminen, vaan tietoinen harkinta siitä, mitä seurauksia kertomisella saattaisi olla. Vaikeneminen voi olla keino suojautua haavoittumiselta, mikäli sisarussuhteeseen liittyy jotakin hyvin kipeää ja käsittelemättä jäänyttä. (Mäkinen 2019, 103–104). Maru oli Anulle kipeä asia. Hän ei osannut kertoa Marusta, koska hänellekään ei oltu kerrottu. Hän toisti kotoa opittua suhtautumistapaa. Hän oli oppinut vaikenemaan. Hän kuvitteli siten suojelevansa sekä Marua että itseään.

Lisäksi Anu hämmentyi Marun ilmestyessä aivan odottamatta heidän eteensä. Hänellä ei ollut aikaa pohtia kertooko Marusta kollegalleen. Tilanne meni nopeasti ohi ja hän reagoi siihen vaistonvaraisesti samoin kuin nuoruudessaan. Nyt hän ei vain voinut uskotella edes itselleen, ettei ollut nähnyt Marua, koska hän kuuli kollegansa kommentoivan Marun hahmoa. Odottamaton empaattinen äänensävy ja säälittelevä huokaus aiheuttivat lisää hämmennystä. Anu antoi tilanteen liukua ohi, pysyi vaiti ja ilmeettömänä, mutta häpesi jälkeenpäin sitä, ettei ollut kertonut totuutta.

Kitkerä neste purskahti nieluuni vasta myöhemmin. Kitalakeeni. Poseeraamalla piilotin kaksinkertaisen häpeäntunteeni; häpesin sinua mutta vielä enemmän itseäni, sitä pikkusisko, joka häpesi sinua. (P 64)

Räntäsateessa tapahtuneen kohtaamisen jälkeen häpeä aiheutti taas tutun fyysisen reaktion.

4 ANU JA MARU – ERITYISSISARUUS PÄÄOMASSA

Useissa sisaruutta käsittelevissä teoksissa on todettu, että sisarusten välisillä suhteilla on merkittävä vaikutus koko elämään. Sisarussuhteilla on vaikutusta itsetunnon rakentumiseen, minäkuvan muodostumiseen, tunne-elämään ja tapaan kohdata maailma. Sisaruus voi muodostua elämän pisimmäksi ihmissuhteeksi eikä sitä voi sanoa irti kuten ystävyysuhdetta. Yhteistä menneisyyttä ei voi pyyhkiä pois, vaikka sisarukset etäännyisivät toisistaan tai menettäisivät toisensa. Sisarukset kantavat sieluissaan toisiaan elämänsä loppuun asti. (Kaulio & Svennevig 2006, 8.) *Pääomassa* Anu ruotii suhdettaan lievästi kehitysvammaiseen siskoonsa Maruun. Elämän tärkeimpinä ihmissuhteina voidaan pitää suhteita omiin sisaruksiin. Sisaruus sisältää monenlaisia tunteita. Se on kilpailua vanhempien suosiosta ja toisaalta liittoutumista yhdessä heitä vastaan. Sisaruuteen liittyy kateutta, mutta myös voimakasta halua suojella. Sisarsuhde vaikuttaa tiedostamattamme omiin ihmissuhteisiimme ja ratkaisuihimme. (Apter 2007, takakansi.)

Teoksessa *Sairas sisko ja vaiettu veli – Vertaisopas erityisen sisaruuden kohtaamiseen* (2019) vammaisten sosiaalityön päällikkönä toimiva YTT Arja Mäkinen käsittelee erityisyyden vaikutusta sisaruussuhteeseen sekä lapsuudessa että aikuisena. Erityinen sisarus on ensisijaisesti sisko tai veli terveille sisaruksilleen ja vasta toissijaisesti erityinen (Mäkinen 2019, 198). Omille vanhemmilleen kaikki lapset ovat erityisiä, mutta kun astutaan kotipiiriin ulkopuolelle, erityislapsi merkitsee poikkeavuutta verrattuna ikätovereihin. Erityislapsi määritellään Mäkisen teoksessa seuraavasti: ”[...] erityislapsella tarkoitetaan lasta, jonka kyky itsenäiseen toimintaan ja mahdollisuudet omaksua tietoja ja taitoja ovat selvästi ikätovereitaan heikommat vakavan pitkäaikaissairauden tai vammaisuuden vuoksi.” Erityislapsiksi luokitellaan myös lapset, joilla on kyvyttömyys muodostaa ääniteitä ja joiden sosiaalisessa vuorovaikutuksessa on suuria haasteita. (Mäkinen 2019, 8–9.) Anu toteaa *Pääomassa*, että Maru oli joidenkin määritelmien mukaan lievästi kehitysvammaisen. Tarkempaa diagnoosia ei kerrota, sellaista Maru ei ehkä koskaan edes saanut. Se mikä eniten erotti Marun muista, oli hoitamattoman kitalakihalkion aiheuttama puhevamma. Maru ei koskaan oppinut sanomaan ällää eikä ärrää ja puhe oli muutenkin niin epäselvää, että vieraiden oli vaikea saada siitä selvää. Maru oli erityislapsi ja Anu erityislapsen pikkusisko. Termejä ”erityinen sisarus” ja ”erityinen sisaruus” on alettu käyttää vasta 2010-luvulla. Niitä esiintyy edelleen vielä aika harvoin muissa yhteyksissä kuin ammattikielessä ja järjestötoiminnassa. Erityislapsen sisaruksille ei ole olemassa omaa sanaa, mikä kertoo siitä,

ettei heitä ole kovinkaan paljon huomioitu. Mäkinen käyttää omassa teoksessaan termiä ”terveet sisarukset”. (Mäkinen 2019, 9–11.)

Koska Ludmila ja Ruslan eivät kertoneet Anulle Marun erityisyydestä, Anu jäi yksin omien pohdintojensa kanssa. Hän halusi selvittää mikä Marulla oli, miksi Maru oli erilainen. Pieni lapsi suhtautuu aluksi luontevasti erityiseen sisarukseensa, koska tämä on hänelle tuttu, mutta jo melko varhain sisaruksen erityisyys alkaa herättää kysymyksiä. Kaikissa kodeissa ei kuitenkaan käydä keskusteluja erityisen sisaruksen vamman tai sairauden syistä ja seurauksista. (Mäkinen 2019, 142–144.) Ludmila ja Ruslan välttelivät Marun erityisyydestä puhumista, joten Anulle jäi ainoaksi vaihtoehdoksi etsiä tiedontarpeisiinsa vastaavaa luettavaa kirjaston tietokirjoista. ”Jo hyvin varhain aloin naapurikorttelimme kirjaston hyllyjen väleissä etsiä sinulle diagnooseja, selityksiä, vastauksia.” (P 53–54)

Maru oli perheen vaiettu salaisuus eikä Anulla ollut ketään, jonka kanssa hän olisi voinut puhua kaikista niistä ristiriitaisista tunteista, joita Maru hänessä herätti. Väistämätön tosiasia oli, että hän perheen kuopuksena sairastui yksinäisyyteen. Hänellä ei ollut sisaruksia, joiden kanssa hän olisi voinut asiaa jakaa ja hän varoi kertomasta Marusta ystävilleen. Anu häpesi erilaista siskoaan eikä halunnut heidän tietävän, että hänellä oli Marun kaltainen sisko.

Lasteni isä oli ensimmäinen miehistäni, joka tapasi Marun ja jollakin tavalla tutustui häneen. Oli suuri asia Marulle ja minulle, että he tapasivat toisensa ja että hän kyseli Marulta kuulumisia ja osoitti välittävänsä, piti huolta, piti sukulaisenaan.

Harvalle muulle edes kerroin Marusta. (P 173–174)

Anu harkitsi tarkkaan kenelle hän kertoi Marun olemassaolosta. Vammaisesta sisaruksesta kertominen on luottamuksenosoitus keskustelukumppanille (Mäkinen 2019, 103). Lapsena Anu oli kuullut tarpeekseen Marun pilkkaamista. Sen vuoksi hän ei uskaltanut vanhempanakaan luottaa siihen, että ystävät olisivat osanneet suhtautua Maruun oikealla tavalla.

Syyttäessään itseään siitä, ettei opiskellut reumatologiksi tai suukirurgiksi, jolloin olisi voinut määritellä Marulle elämänmittaisen hoidon, hän miettii myös omaa osaansa. Vammaisuuteen tai sairauksiin liittyviin opintoihin hakeutuminen voi erityisperheessä eläneen nuoren kohdalla perustua hänen omiin tuentarpeisiinsa. Opinnot voivat tukea terveen sisaruksen minäkuvaa ja lisätä itseymmärrystä. (Mäkinen 2019, 75.) Anu kaipasi paitsi tietoa Marun sairauksista myös mahdollisuutta omien kokemuksiansa läpikäymiseen. Hän ottaa kantaa myös siihen, miten erityinen sisarus perheessä vaikuttaa terveiden sisarusten elämään. ”Olisin huomioinut myös sisarusten oirehdinnan.” (P 273.) Hän ymmärtää miten

erityissisarudella on monenlaisia vaikutuksia hänen omaan elämäänsä. Mäkisen mukaan erityislasten sisarukset ovat jääneet huomiotta. Erityislasten vanhemmat ovat kertoneet kokemuksistaan, mutta sisaruksista mainitaan vain muutamissa sivulauseissa, vaikka sisaruksen erityisyydellä on kiistatta vaikutusta sisaruussuhteelle sekä lapsuudessa että aikuisena. Asiantuntijat korostavat vertaistuen merkitystä erityisperheissä varttuneille sisaruksille. Varsinkin kaksilapsisissa perheissä terveet sisarukset hyötyisivät vertaistuesta, koska he eivät voi jakaa kokemuksiaan omien terveiden sisarustensa kanssa. (Mäkinen 2019, 10, 198, 201–203.)

Koska Anu ei tiedä ketään kenellä olisi Marun kaltainen sisko ja jonka kanssa hän voisi puhua tunteistaan, hän etsii vertaistukea kirjoista, elokuvista ja julkisuuden henkilöistä. *Forrest Gump* -elokuvan hahmossa Anu näkee paljon tuttua ja pohtii mistä tarinan kirjoittaja Winston Groom on päähenkilönsä luonut. ”Onko hänellä ollut oikeasti sellainen veli tai sukulainen, ja onko hän jo vapaa syyllisyydestä, oman oppimisen, lahjakkuuden ilon tuomasta pitkästä varjosta?” (P 221) Anu pohtii Peter Hedgesin romaanin ja sen pohjalta tehdyn elokuvan hahmoja: onko kirjailija itse päähenkilö Gilbert Grape, joka hoitaa kehitysvammaista pikkuveljeään Arnieta? Anu lukee kuuluisuuksista, joilla on ollut kitalakihalkio ja jotka ovat kehittäneet siitä itselleen lähes tavaramerkin. Palefacestakin on tullut Suomessa kuuluisa räppäri operoidusta ylähuulesta huolimatta. Hän saa tietää, että Leena Palotien, tunnetun ja arvostetun geenitutkijan, tieteellisen intohimon taustalla on oman sisaruksen perinnöllinen sairaus.

Erityissisarutus oli Anun mielestä hänelle kuitenkin rikkaus. Kirjan nimi on *Pääoma*. Anulle Marun olemassaolo ja erityissisarena eläminen olivat hänen omasta mielestään pääoma hänen kirjailijanuralleen. Hän oli päättänyt kirjoittaa kirjan Marusta jo lapsena, mutta kirjoitti sitä ennen useita romaaneja, joissa Maru jo esiintyi peiteltysti. Anu pohti minkälaisia vaikutuksia olisi sillä, jos tulevaisuudessa erilaiset keksinnöt ja säädökset estäisivät vammaisten syntymän eikä olisi enää Marun kaltaisia. ”Myös minunlaiseni jäävät silloin kehkeytymättä. Nämä sanat, nämä lauseet uupumaan.” (P 202) Anu korosti sitä, miten Maru oli hänen luomisvoimansa alkulähde. ”Minulta voi viedä paljon, kunnian terveyden, muistin, itsemääräämisoikeuden, mutta ei sitä tosiasiaa että minulla oli sinunlaisesi sisko.” (P 99) Elämä Marun siskona oli välillä haastavaa, mutta Anu ei olisi mistään hinnasta vaihtanut Marua terveeseen sisarukseen. Anun mukaan Maru teki hänestä ”Toiseuden suurlähettilään”, avasi oven toiseuteen, kehitysvammaisen ja myöhemmin liikuntarajoitteisen ihmisen elämään.

Hän kansalaiskoulun käynyt, joidenkin määritelmien mukaan lievästi kehitysvammainen opetti minulle viisautta, hän liikuntakykynsä vähitellen

menettävä viitoitti minulle vapauden, olen hänelle elämäni verran kiitollinen. (P 239–240)

4.1 Erilaiset siskot

Maru ja Anu, Ludmilan ja Ruslanin tyttäret, syntyivät samaan perheeseen. Maru syntyi Viipurissa sota-aikana kesällä 1944, kun Viipuria pommitettiin. Hänellä todettiin kitalakihalkio heti hänen synnyttyään, muut erityispiirteet ja sairaudet tulivat esiin vasta myöhemmin. Anun elämän lähtökohdat vuonna 1954 olivat kovin toisenlaiset: ”Minä puolestani synnyn rauhallisena sunnuntaipäivänä turvallisessa helsinkiläisessä sairaalassa, kun Aadolf ja Josif ovat jo kuolleet, ja itken ja sätkin yhdeksän pisteen edestä.” (P 91)

Marun kaltaisille ei vielä 50-luvulla ollut erityisluokkia hänen aloittaessaan koulun. Vasta YK:n ihmisoikeuksien julistus, joka julkaistiin 1948, alkoi vauhdittaa opetussuunnitelmien kehittelyä kehitysvammaisille 1950-luvun alussa. Yksilöllisyyden periaate, jonka mukaan kaikkien olisi saatava omien edellytystensä mukaista opetusta ja kasvatusta, kohtasi kuitenkin vastarintaa. Opettajat pitivät kiinni oppiainekeskeisestä ajattelutavasta ja vanhemmat painottivat akateemisten aineitten merkitystä, koska heidän toiveensa oman lapsensa suhteen olivat usein epärealistisia ja heidän tietonsa psyykkisestä kehitysvammaisuudesta olivat riittämättömiä. (Ikonen 1994, 150.)

Maru kävi neljä vuotta kansakoulua ja kaksi vuotta kansalaiskoulua nykyajan termistöä käyttäen integroituneena yleisopetuksen ryhmään. Nykypäivänä kehitysvammaisille tarkoitetuissa ryhmissä kartoitetaan jokaisen oppilaan erityistarpeet, jotka otetaan huomioon opetusta ja kuntoutusta suunniteltaessa. Marun tarpeisiin ei tavallisessa kansakoululuokassa osattu vastata eikä hän saanut edes puheopetusta, puhumattakaan muista terapioista tai kuntoutuksista, jotka tänä päivänä kuuluvat kehitysvammaisen lapsen arkielämään. Muistan omalta kansakouluajaltani lievästi kehitysvammaisen pojan, joka oli samalla luokalla kanssani 60-luvulla. Hän istui päivästä toiseen hiljaa pulpetissaan. Jostain syystä hän muisti, että seitsemän kertaa seitsemän on neljäkymmentäyhdeksän. Sen opettaja kysyi aina matematiikantunnilla häneltä, mutta muuten hän sai olla omissa oloissaan. Marun koulunkäynti lienee ollut samankaltaista. Häntä ei osattu tukea kotona, mutta ei myöskään koulussa oikealla tavalla. Maru oli kuitenkin taitava piirtäjä. Hän kävi piirustuskoulussa ja toisissa olosuhteissa hänestä olisi voinut tulla kartanpiirtäjä. Koulun jälkeen hän sai Ruslanin suhteilla työpaikan suuresta lehtitalosta, jossa hänen tehtävänään oli lävistää reikäkortteja. Vaikea puhevamma johti pikku hiljaa puhumattomuuteen. Marusta tuli syrjästä katsoja ja hiljainen tarkkailija.

Vaikka sisarilla oli ikäeroa kymmenen vuotta, ohitti Anu varttuessaan Marun tiedoissa ja taidoissa nopeasti. Anu koki, että koska hän oli terve, hänen piti täyttää vanhempiensa odotukset Marunkin edestä: ”Jossain vaiheessa minulle tuli tunne, että minun pitää elää kahden edestä.” (P 175) Erityisperheiden ainoilla terveillä lapsilla, jollainen Anukin oli, voi olla vanhemmilleen samanlainen merkitys kuin perheen ainokaisilla. Myös lapsi itse voi kokea, että hänen on täytettävä odotukset sisaruksensakin puolesta. Terve sisarus voi kokea suorituspainetta menestyä ”molempien puolesta”. Paitsi menestystä opinnoissa vanhemmat saattavat odottaa terveen sisaruksen etenevän urallaan, solmivan hyvän parisuhteen, saavan lapsia ja tekevän heistä isovanhempia. Lisäksi he odottavat hänen huolehtivan erityisestä sisaruksesta, jolloin odotuksista saattaa muodostua melkoinen taakka kannettavaksi. (Mäkinen 2019, 29.) Anu menestyi koulussa, pääsi ylioppilaaksi ja alkoi opiskella yliopistolla englantilaista filologiaa, kirjallisuudentutkimusta, ranskalaista filosofiaa, arkeologiaa, taidehistoriaa, soveltavaa psykologiaa ja erityispedagogiikkaa.

Valitsin Chaucerin ja muinaisenglannin syntaksit, Edith Södergranin ja Emily Dickinsonin, Foucaultin ja Derridan, postmodernit teoriat ja kaikkein kryptisimmät ranskalaiset filosofit, kaiken sen mistä sanottiin että siitä ei oikeasti voi ymmärtää mitään. Siinä joukossa minä koin olevani uhmakkaasti oikealla tiellä. (P 171)

Anu ei päästänyt itseään helpolla. Hän oli lapsesta asti yrittänyt ottaa selvää vaietuista salaisuuksista, jotka ympäröivät Marua ja koko heidän perhettään. Asioiden pohtiminen ja puntaroiminen oli hänelle tuttua. Häntä ei pelottanut ryhtyä opiskelemaan vaikeiksi miellettyjä teorioita. Niiden parissa hän tunsi olevansa kotonaan.

Anu muutti ylioppilaaksi tultuaan pois kotoa, mutta Maru asui lapsuudenkodissaan siihen asti, kun Ludmila kuoli. Marun elämä kulki rutiininomaisesti päivästä toiseen. Hän kävi töissä, kuunteli radiota iltaisin tai luki lehtiä ja teki ristisanatehtäviä. Anun ollessa lapsi he olivat tehneet Ludmilan kanssa kolmisin retkiä Korkeasaareen, uimarannalle Mustikkamaalle sekä joskus jopa joitakin ulkomaanmatkoja, San Marinoon ja Rimiinille. Ruslanin kuoleman jälkeen aika muuttui Anun mukaan äidin ja Marun luona tahmeaksi ja venyväksi. Heidän liikkeensä hidastuivat Ludmilan vanhenemisen ja Marun etenevän nivelreuman vuoksi. Viikonloppuisin he kävivät puistoissa tai rannoilla ruokkimassa lintuja. Muuten he vaelsivat kolmen huoneen asunnossaan ruokapöydän, television, eteisen, vessan ja komeron väliä villasaalit hartioillaan. Kotona asuessaan Marun oma reviiiri käsitti laverin ja kaksi pientä ruskeaa lipastoa, joissa oli kolme vetolaatikkoa kummassakin. Niihin mahtui koko hänen omaisuutensa.

Anun elämänpiiri laajeni hänen aloittaessaan kansakoulun. Ensin hän sai ystäväkseen Ailan, jonka kautta hän tapasi muitakin tyttöjä ja poikia. Hän alkoi käydä luokkajuhlissa ja kaveribileissä ja samalla kääntyä pois päin Marusta. Anu pääsi jo kouluaikana kielikursseille ja myöhemmin opiskeluaikoina erilaisille opintomatkoille eri puolille maailmaa, Pariisiin ja Los Angelesiin. Anu vertasi elämäänsä Marun tyystin toisenlaiseen elämään ja mahdollisuuksiin. Hän mietti kuinka pienestä oli kiinni, etteivät heidän osansa olleet toisinpäin ja totesi, että hänelle jäi myöhäisen syntymän armo:

Olin pikkusisko, joka kasvoi hujauksessa pidemmäksi kuin hän, puhui selkeästi kirkkaalla äänellä, tanssi ja hyppeli, rakasti lentokenttiä ja lähtemisen tuntua, miesten tuoksuja, kuhertelua, nousuhumalaa. (P 72)

Anulla oli useita poikaystäviä ennen kuin hän tapasi lastensa isän, jonka kanssa sai kaksi tytärtä. Anusta tuli tunnettu kirjailija ja julkisuuden henkilö. Jossain vaiheessa hän löysi Kreetan saaren ja asui perheineen pitkiä aikoja vuodesta Hanian lämmössä. Myöhemmin hän matkusti myös Intiaan kirjoittamaan.

Ludmilan kuoleman jälkeen Anu järjesti Marulle asunnon läheltä omaa kotiaan, ensimmäisestä kerroksesta, jotta kulkeminen olisi ollut helpompaa. Elämä asettui uudessa kodissa Onnenpuiston laidalla uomiinsa:

Sinä kävit töissä, lämmitit eineksiä, katselit televisiota, josta tuli ihan liian vähän luontodokumentteja ja eri maista kertovia ohjelmia, istuit Onnenpuiston penkillä syreenipensaiden keskellä ja täyttelit ristikoita lehdistä joita toin sinulle. Huivi syvällä päässäsi. Joskus viikonloppuisin lähdit ykkösen raitiovaunulla Karhupuistoon ja istuskelit siellä kätet sylissä, tulit takaisin. (P 204-205)

Helsingin keskusta muuttui vuosien varrella. Vanhoja rakennuksia purettiin, uusia ilmestyi katukuvaan ja Marulle tutut kaupungit katosivat. Maru ei enää uskaltanut liikkua yksin kuin työpaikalleen eksytyään joitakin kertoja keskustassa. Kun nivelten jäykistyminen vuosi vuodelta eteni, alkoi työmatkoihin kulua yhä enemmän aikaa. Elämä typistyi entisestään: ”Lähdit aamuhämärissä, palasit pimeässä, istuit sohvalla, nukahdit siihen, television lumisateeseen.” (P 195) Maru kävi töissä kunnes nivelreuma paheni siinä määrin, että hänen oli pakko jäädä sairauseläkkeelle. Marun viimeinen asuinpaikka oli hoitokoti Aurinkolaakso. Elämänpiiri kaventui siellä yhteen huoneeseen: ”Sänky. Pöytä. Kaappi. Puhelin. Televisio. Ikkuna pihalle. Pyörätuolin oikea suhde pöydänjalkaan.” (P 297) Mitä pysähtyneemmäksi Marun elämä muuttui, sitä enemmän Anun elämä sai erilaisia käännteitä. Siskosten elämä poikkesi täysin toisistaan:

Meidän geenimme, jotka yhdistivät ja erottivat meidät toisistamme, sinun hiljaisuutesi, hitautesi, elämäsi muuttumattomuus, minun kiireeni ja sotkuni, deadlineja, matkoja, lasten koulut ja opiskelut, eroja ja uusia liittoja, paineita, painajaisia.” (P 297)

4.2 Erityissisaruiden synnyttämät tunteet

Anun tunteet Marua kohtaan vaihtelivat suojelunhalusta ja säälistä häpeään ja syyllisyyteen. Varhaislapsuudessaan hän oli tuntenut olevansa ylpeä isosiskostaan. Vielä silloin Maru oli isosisko, joka piti huolta Anusta. Anu muisteli, kuinka Maru työnsi häntä rattaissa, talutti häntä, antoi keinusaa vauhtia ja vahti häntä uimarannalla. Ludmila puki siskokset itsetekemiinsä vaatteisiin; mekot ommeltiin samasta kankaasta ja villatakit neulottiin samoja lankoja käyttäen. Anusta oli hienoa kulkea siskon kanssa samanlaisissa vaatteissa: ”Minä kuljin puolijuoksua ja sinä pidit minua kädestä. Meillä oli samanlaiset angoravillatakit ja niihin aikoihin olin vielä ylpeä siitä, meilläpä onkin samanlaiset vaatteet isosiskon kanssa.” (P 61)

Varsin nopeasti Anu kuitenkin joutui pihapiirissä kiusallisiin tilanteisiin Marun erilaisuuden vuoksi, mikä hämmensi häntä ja vaikutti sisarten välisiin suhteisiin. Isosiskon ja pikkusiskon roolit kääntyivät toisinpäin jo melko varhaisessa vaiheessa. Anu puolusti isosiskoaan alle kouluikäisenä pihan lapsien pilkatessa Marun erikoista käytöstä. Koska Ludmila ja Ruslan elivät paljolti omissa maailmoissaan omien ongelmiansa puristuksessa, ei heiltä liennyt aikaa eikä ymmärrystä Marun saatikka Anun tukemiseen. Anu oppi pärjäämään omillaan ja alkoi ottaa myös vastuuta Marusta. Pikkusisaruksen siirryttyä sosiaalisesta roolista isosiskon rooliin hänen asemansa ei ole Mäkisen mukaan enää entisensä. Isosisaruksen sosiaalisessa roolissa hän saa vanhemmiltaan vähemmän apua, hänen odotetaan olevan omatoimisempi ja henkisesti kypsempi. Isosisarukselta odotetaan vastuullisuutta sekä kykyä olla aiheuttamatta ongelmia. (Mäkinen 2019, 20–21.) Anu joutui ottamaan isosiskon roolin poikkeuksellisen aikaisin suureksi osaksi siitä syystä, että perheestä puuttui vanhemmuus. Liian isona liian varhain oleminen on lapselle raskasta eikä tue hänen tasapainoista kehitystään (Mäkinen 2019, 22).

Vaikka Anu oppi pienestä pitäen ottamaan huomioon Marun tunteet ja tarpeet, huolenpito ja huolissaan oleminen siskosta purkautuivat varsinkin murrosiässä. Hän protestoi Marun hitautta ja sitä miksi Maru piti aina ottaa huomioon, miksi Maru sai etuoikeuksia ja häntä piti ymmärtää: ”Miksi Maru saa aina möhläillä ja viivytellä, vaan minä en koskaan.” (P 255) Vanhemmat pitivät itsestään selvänä, että Anu jaksaisi kaikissa tilanteissa ymmärtää siskon erityisyyden: ”Minä en ymmärrä miksi sinä aina riehut, Ludmila sanoo.” (P 255)

Tyypillisesti terveet sisarukset ovat sopeutumiskykyisiä ja epäitsekkeitä, kykeneviä odottamaan vuoroaan (Mäkinen 2019, 32). Anu mietti aikuisena miten Marun huomioiminen oli vaikuttanut hänen käytökseensä. ”[...] terve itsekkyyys, evolutiivinen tappajanvaisto jäi kehittymättä.” (P 222) Hänen oli mahdotonta sanoa kenellekään, että tämä paikka kuuluu minulle. ”Yhtä mahdotonta kuin vaatimus: tehkää minulle tilaa. Olen kysynyt: anteeksi, onkohan tässä jonkun muun paikka?” (P 222) Marun puhe oli hidasta ja töksähtelevää. Hän sanoi vain yhden asian kerrallaan. Anu oppi kuuntelemaan mitä Marulla oli sanottavana: ”Ja niin minusta tulee kärsivällinen. Minä en melkein koskaan hoputa. Lopulta se saa kumminkin asiansa sanottua.” (P 123)

Murrosiässä Anun tunteet Marua kohtaan kuohuivat laidasta laitaan. Pelkästään sisaruksen poikkeava ulkonäkö nolottaa, kun omakin kehonkuva on vasta muodostumassa. Paitsi vammaisen sisaruksen kanssa murrosikäinen saattaa vältellä myös vanhempiensa kanssa nähdyksi tulemistä. Kuitenkin tilanteen vaatiessa terve sisarus on valmis rohkeasti puolustamaan erityistä sisarustaan. (Mäkinen 2019, 165.) Kaveripiirissä Anu ei Marusta hiiskahda ja haluaa unohtaa hänet kokonaan, mutta kotona varsinkin Ruslanin sekä sanallisia että fyysisiä hyökkäyksiä kohtaan hän pitää Marun puolina: ”Päivällä olen kolmasti kieltänyt siskoni, illalla jo puolustan häntä. Välillä haluaisin unohtaa hänet, toivon että hän katoaa yön aikana ja aamulla hallissa on tyhjä sileäksi pedattu laveri, olen vain kuvitellut itselleni siskon.” (P 128) Nuorten ihmisten tavoin Anu etsi omaa paikkaansa elämässä ja kaveripiirissä ja kapinoi vanhempiaan vastaan. Marun olemassaolo ja siskon huomioon ottaminen erilaisissa tilanteissa saivat hänet välillä raivon partaalle. Vaikka hän ei kohdistanut vihaansa suoraan Marulle, koki hän syyllisyyttä ajatuksistaan ja sanoista, joita hän vuodatti päiväkirjansa sivuille. Häpeään sekoittui sääliä. Anun oli vaikea määritellä ja sanoittaa Marua kohtaan tuntemiaan tunteita ja hän keksi tunnettaan kuvaamaan jopa uudet sanat: ”Tulee sääliä, syyllisyys, syyllisyyden olo. Keksin sanat päiväkirjaan kuvaamaan tunnettani.” (P 156) Häpeä ja kaikki muut Marua kohtaan tuntemansa negatiiviset tunteet aiheuttivat syyllisyyttä.

Häpeä ja syyllisyys tuntuvat usein erottamattomilta. Häpeän ja syyllisyyden eroja on analysoitu useissa tutkimuksissa seuraavasti. Syyllisyys perustuu väärin tekemiseen, jonkin säännön rikkomiseen. Häpeä puolestaan viittaa siihen, että jokin piirre itsessä on asetettu kyseenalaiseksi. Häpeä liittyy ihmisen syvimpään olemukseen ja identiteettikysymyksiin kertomalla keitä me olemme. Häpeässä on kyse itseymmärryksen ja identiteetin tai identiteettien muotoutumisesta. Syyllisyys katsoo ikään kuin ulospäin, mitä olen tehnyt muille ja häpeä sisäänpäin, siihen mitä olen. Tällainen mekanismi toimii identiteetin rakentamisen välineenä. (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 8, 10–11.) Sara Ahmedin (2018, 138)

mukaan syyllinen voi kysyä itseltään miksi tein niin tai näin, mutta häpeää tunteva subjekti kysyy miksi olen tällainen. Anu ymmärsi, että hänen tunteensa Marua kohtaan olivat hävettäviä eritoten siksi, koska Maru oli erilainen. Kehitysvammaisuudesta ei kotona puhuttu, mutta Anu osasi jo katsoa Marua ulkopuolisen silmin, hän oli kuullut lukemattomia pilkkapuheita Marusta ja lukenut tietokirjoista erilaisia vammaisuutta käsitteleviä artikkeleita. Maru ei ollut niin kuin muut, joten häntä olisi pitänyt arvostelemisen ja pilkkaamisen sijaan, johon Anukin tunnemyrskyissään sortui, puolustaa ja auttaa. Anu ymmärsi tekevänsä väärin, rikkovansa kirjoittamatonta sääntöä, jonka mukaan kehitysvammaista siskoa ei olisi saanut hävetä saatikka pilkata. Anu häpesi omaa häpeäänsä ja koki syyllisyyttä ajatuksistaan ja sanoista, joita hän kirjoitti päiväkirjaansa. Hän koki syyllisyyttä nimenomaan siitä, että tunsisi sisimmässään niin vihamielisiä tunteita. Hän koki ”lyövänsä lyötyä”, siskoaan, joka oli saanut elämäänsä geenivirheen vuoksi niin erilaiset lähtökohdat kuin hän itse. Sukulaisten suhteita määrittää solidaarisuutta vaativa normi, jonka mukaan läheistä sukua olevien on autettava toisiaan omasta halustaan ja sen vuoksi läheissuhteiden aiheuttamista negatiivisista tunteista on vaikea puhua. Sopimattomaksi koetut tunteet voidaan kokea kielletyiksi ja paheksuttaviksi. Omantunnon soimatessa tunteita ei ole helppo paljastaa muille. (Mäkinen 2019, 193.)

Koulunsa aloitettuaan Anu koki syyllisyyttä ystäväystyttyään naapuritalon Ailaan. Hän pääsi irtautumaan kotioloista soittamalla Ailan ovikelloa ja pyytämällä tätä kanssaan ulos. ”Toisaalta hänen mukanaan tuomansa ystävyys, kaveruuden turvapaikka, sai minut tuntemaan itseni luopioksi: jätin Marun kotiin selviytymään yksin”. (P 151) Erityiseen sisarukseen liian vahvasti samaistunut sisarus saattaa soimata itseään valittuaan ystävänsä seuran ja jättämällä erityisen sisaruksen yksin. Syynä huonolle omalletunnolle on halu korvata erityiselle sisarukselle jotakin, mitä hän menettää vammansa vuoksi. Vielä aikuisenakin terve sisarus voi kamppailla siitä, mitä voi sallia itselleen, mitkä asiat ovat hänelle sallittuja. (Mäkinen 2019, 52.) Anu tunsisi usein syyllisyyttä omista menoistaan, kun Maru jäi yksin kotiin: ”Minulla on ovesta ulos astuessani tunne kuin olisin unohtanut jotain tärkeää” (P 155) Myöhemmin Anu matkusti pitkiksikin ajoiksi pois Marun luota: ”En soittanut tarpeeksi usein. En jaksanut lähettää kortteja. Kuvia. Elonmerkkejä. Kaikista jännittävistä paikoista joissa kiersin.” (P 48) Kontrasti Marun ja Anun elämän välillä oli suuri. Maru istui kotona television ääressä katsellen luontodokumentteja. Anu rakasti lentokenttiä, lähdön tunnelmaa ja lähti matkoille aina kun siihen tarjoutui tilaisuus. Matkoillaan Anu saattoi hetkeksi unohtaa siskonsa. Soittaminen tai korttien lähettäminen olisivat nostaneet ahdistavat ja syyllistävät ajatukset ja tunteet pintaan. Matkustamisen Anu koki itselleen kuitenkin henkireiäksi itselleen: ”Myöhemmin elämässäni tilaan heti matkoilta palatessani ensimmäiseksi uuden matkan; se on

kuin pelastusrenkas jonkinlaiseen hukkumisen- tai pikemminkin tukahtumisentunteeseen.” (P 154) Matkustaminen merkitsi Anulle vapaudentunnetta ja pakoa todellisuudesta.

Suuri syyllisyyden aiheuttaja oli myös se, miten Anu käytti Marua hyväkseen. Kun Ruslan oli käyttänyt talousrahat juomiseen tai matkoihinsa, maksoi Maru omasta palkastaan Anun haluamia muotivaatteita. Syyllisyys siitä kaiheri Anun mieltä.

Myyjä viikkaa housut hymyillen, sinä kaivat koukistuneilla sormillasi rahat kukkarostasi, et sano että housut ovat kalliit. Myyjä ojentaa housut muovipussissa tiskin yli ja minä kiitän, ja sinä kiität myös. Giigoh ja ngägemiing. En voi koskaan pitää hauskaa niissä byysissa. (P 155)

Marun kompastuessa heidän käydessään ostoksilla Intian Basaarissa kaatuu postikorttiteline. Anu raivoaa ja sähisee siitä Marulle. Hän ei vielä silloin ymmärrä Marun kömpelyyden aiheutuvan etenevästä sairaudesta. Hän suomii myöhemmin itseään muistaessaan tapahtuman: ”Minä en halua tajuta että autoimmuunikato jyräsi sen jalkoja jo sääliitti. Minä säälin vain itseäni” (P 159) Hän häpesi sisartaan, joka aiheutti kaaoksen ympäristössä, johon hän ei kuulunut, mutta joka oli mukana vain maksaakseen Anun ostaman mekon.

Anu mietti usein, miten pienestä oli kiinni, että Maru syntyi vammaisena ja hän terveenä. Pelkästään se, että on itse terve, saattaa herättää vahvoja syyllisyydentunteita. Syyllisyydentunnetta, joka aiheutuu toiselle saavuttamattomissa olevan asian nauttimisesta, kutsutaan eloonjääneen syyllisyydeksi. Alkujaan sillä tarkoitettiin sananmukaisesti syyllisyyttä, jota koettiin, kun läheinen kuoli ja itse jäi eloon. Nykyään käsitettä käytetään tilanteissa, joissa omasta elämästä nauttimista ja omiin tavoitteisiin pyrkimystä vaikeuttaa voimakas samaistuminen läheisen, heikommat lähtökohdat saaneen ihmisen tilanteeseen. (Mäkinen 2019, 54.) Lapsena Anu oli hiljainen ja harvasanainen. Ludmilan mielestä se oli ihmisarkuutta, mutta Anu itse mietti myöhemmin, oliko se solidaarisuutta vaikeasti sanoja ääntävää siskoa kohtaan. Anu otti pienenä mallia myös siskonsa vasemmalle päin kallellaan olevasta käsialasta eikä halunnut vastata puhelimeen, koska Marukaan ei vastannut. Vielä lukioaikanaan Anu iloitsi silmälaseista, jotka hänelle määrättiin hajataitteisuuden vuoksi, koska Marukin käytti laseja samasta syystä, tosin paljon vahvempia. Paitsi että Anu pohti, millaista Marun elämä olisi ollut, jos hän olisi saanut syntyä terveenä, hän leikkitteli ajatuksella vaihtaa rooleja Marun kanssa.

Toivon, että muuttuisin Maruksi, että Maru heräisi aamulla minun paikallani, laskisi terveet jalkansa korkkimatolle, venyttelisi taipuisia käsivarsiaan, naurahtaisi ja sanoisi selkeällä äänellä kaikki kirjaimet erikseen lausuen: hyvää huomenta, onpa kiva herätä tähän päivään. Minä puolestani heräisin tyhisten, permanentattu tukka hassusti säkkärällä, hapuilisin ihan ensimmäiseksi

silmälasejani, ojentaisin jalkani jäykästi laverinreunalta lattialle ja ottaisin reunalta hieman vauhtia ylös noustessani. (P 71)

Kuohuvimmassa murrosiässä piehtaroidessaan Anu harkitsi syyllisyyden aiheuttamassa tunnekuohussa jopa rotanmyrkyn syömistä. Hän pohti, että jäisi ”vaivaiseksi” ellei kuolisi siihen. Peilin edessä hän harjoitteli erilaisia ”vammaisilmeitä” ja esitti niitä kulkiessaan kadulla Marun kanssa halutessaan vastaantulijoiden kiinnittävän huomiota Marun sijasta häneen. Myöhemmin ollessaan jo kuuluisa kirjailija, hän oli tyytyväinen, että ihmiset tunnistaessaan hänet tuijottivat häntä eivätkä Marua.

Anu koki syyllisyyttä myös vanhempien epätasa-arvoisesta kohtelusta. Ludmila ja Ruslan antoivat Marulle kansalaiskoulun päätteeksi hopeaan upotetut tiikerinsilmäkorvanapit. Anu sai ylioppilaslajiksi kultaisen rannerenkaan, johon oli upotettu tiikerinsilmä, kaksosten onnenkivi. ”Niin toimi perheensisäinen apartheid, ja kalliin prinsessan kysymys kuuluu: kumpaa siinä rangaistiin ja kumman häpeä oli suurempi.” (P 170) Anu tunsi syyllisyyttä jopa lukiessaan Marun horoskooppia. Hänen mielestään sekin pilkkasi Marua. Kun Maru pyysi Anua lukemaan hänen viikkohoroskooppinsa, Anu yritti kaunistella tekstiä. Oli pakko ohittaa ennustukset tulevista romansseista, juhlista ja palkankorotuksista. ”Kehittelin eräänlaisen simultaanitulkkauksen alalajin kun muuntelin horoskooppia sinulle vähemmän epämukavaksi.” (P 169)

Anu yritti hyvittää Marua usein aina sen jälkeen, kun oli kohdellut häntä omasta mielestään huonosti peitelläkseen syyllisyyttään ja vaientaakseen omaatuntoaan. Paneteltuaan Marua päiväkirjassaan hän rankaisi itse itseään kirjoittamalla rangaistukseksi kymmenen hyvää ja kaunista asiaa Marusta. Lomamatkalla, kun muut hotellivieraat alkoivat kysellä häneltä Marusta ja kiinnittää huomiota hänen outoon käytökseensä, Anu alkoi hävetä Marua niin paljon, että kieltäytyi menemästä aamiaiselle Ludmilan ja Marun kanssa. ”Ludmila toi minulle hotellihuoneeseen lautasliinaan käärittyjä leipiä, jotka maistuivat karvaalle.” (P 137) Anu käytti karvasta makua häpeän kuvaamiseen useissa kohdissa pyrkiessään sanallistamaan miltä häpeä tuntui fyysisenä kokemuksena. Häpeä oli pahanmakuinen, se oli nostanut karvaan maun suuhun jo lapsena, kun hän oli kuullut Marua pilkattavan. Häpeä johti syyllisyyteen, josta Anu pyrki vapautumaan kotimatalla hyvittelemällä Marua. ”Kotimatalla annoin Marun päästä ikkunapaikalle lentokoneessa, vaikka olimme sopineet että oli minun vuoroni.” (P 137) Jo lapsena Anu laittoi kotona radion tai levysoittimen täysille ettei Maru kuulisi, kun pihan lapset kuorossa huusivat ”marumarumaruma” ja ”ryssäryssäryssäryssäry”. Anu mietti mitä olisi tehnyt ilahduttaakseen Marua: ”Saat sen kauniin turkoosinvärisen sateenvarjoni josta tykkäät, saat uudet sakuravärini, saat

jemmaamani salmiakit.” (P 102) Hän olisi ollut valmis luopumaan kaikesta, mitä hänellä oli. ”Saat DNA:ni. Olisin antanut vaikka mitä, jos olisit ollut terve.” (P 102)

Syällisyys piinaa vielä Marun kuolemankin jälkeen. Anu listaa mielessään asioita, joita hänen olisi pitänyt Marun hyväksi tehdä ja paikkoja, joihin hänen olisi pitänyt sisko viedä. Hän tunnustaa: ”Minä lopuin kesken” (P 242) Voimat eivät riittäneet eikä hän omasta mielestään jaksanut tehdä tarpeeksi Marun hyväksi. Terveelle sisarukselle suurin haaste on hyväksyä omien mahdollisuuksien rajallisuus. Terve sisarus saattaa itse asettaa korkeimmat vaatimukset riittävän hyvälle sisaruudelle. (Mäkinen 2019, 174.) Marun kuoltua Anu haluaa tehdä hänelle palveluksen. Hän haluaa tehdä Marun näkyväksi ja samalla saattaa ihmisten tietoisuuteen muutkin Marun kaltaiset ihmiset, näkymättömät syrjästäkatsojat. ”Ei ole mitään mitä en haluaisi vuoksesi tehdä. Sinä maksoit kerran vaatteeni, joogani ja tanssituntini, nyt on minun vuoroni.” (P 224) Teoksen lopussa Anu sanoo tämän tarinan olevan hänen tapansa osoittaa kunnioitusta.

4.3 Vahva sisaruus ja sisaruuden metaforat

Anu ja Maru jakoivat yhteiset lapsuusmuistonsa. ”Me emme tienneet toisenlaisesta perheestä, me emme tunteneet toisenlaista todellisuutta.” (P 267) Jo ennen kouluikää Anu oli kiikaroinut naapuritalojen ihmisten elämää ja pohtinut, oliko se kovin erilaista kuin heidän perhe-elämänsä. ”Oliko muillakin voimapaperiin käärittyjä kirjoja hyllyjen päällä, komeroita jonne mentiin oleskelemaan, karhun turkinpalasia joita harjattiin ja hiveltiin, kellastuneita lehtileikkeitä sotavankien punomissa koreissa?” (P 149) Hän aavisti jo silloin, että heidän perheellään oli kummallisuuksia, äidillä ja isällä kummallakin omat salaisuutensa ja traumansa sekä lisäksi ulkonäöltään ja käytökseltään muista poikkeava sisko. Anu häpesi heitä kaikkia: isänsä alkoholismia, äitinsä loitsuja ja Marun kehitysvammaisuutta.

Siskokset pitivät toisistaan huolta, ja Anunkin häpeään ja välillä jopa vihaan siskoa kohtaan sekoittui vahvasti myös suojelunhalua, rakkautta ja kiitollisuutta. Kun Ruslan hyökkäsi viinahuuruissaan henkari kädessään heitä kohti, eikä Maru osannut puolustautua, meni Anu siskonsa ja isänsä väliin estääkseen hyökkäyksen. ”Jos se lyö minua, minä huudan, räähyn niin paljon kuin pystyn. Jos se lyö Marua, ääntäkään ei kuulu. Sitten minä keksin: alan huutaa Marun puolesta. Jokaisella huitaisulla kiljun niin kovaa kuin kurkusta lähtee.” (P 87) Paitsi Ruslanin hyökkäyksiä, he kokivat yhdessä kadulla kulkiessaan nimittelyä ja huutelua. Heitä kampitettiin ja heitä heitettiin takiaisilla ja kivillä. Yhteiset koettelemukset ja niistä selviytyminen lujittivat heidän suhdettaan. Marun viimeisinä päivinä sairaalassa hänen ollessa

jo kytkettynä erilaisiin mittareihin ja happilaitteisiin Anu purkaa menettämisen tuskaansa korostamalla heidän yhteistä historiaansa. Hän kohdistaa sanattoman huutonsa hoitavia lääkäreitä kohtaan.

Saatanan spesialistit. Kuristukaa stetoskooppeihinne ja tukehtukaa stetsoneihinne. Älkää varastako häntä vilkaisten, nopeasti päätellen. Älkää katselko minua kuin tuhlaajasiskoa. Te ette tiedä hänestä mitään, te ette tiedä meistä mitään. (P 19)

Kun Ludmilan kuoltua paljastui, että Anulla ja Marulla oli ollut Ulpukka-niminen isosisko, siskokset lähentyivät uutisen kuultuaan. ”Äidin järkyttävä, häpeällinen salaisuus oli oikeastaan lahja: se yhdisti meidät vielä kerran, lujasti.” (P 189) Sisarusuhde voi lähentyä merkittävästi vielä aikuisiällä. Jonkin dramaattisen tapahtuman tai elämäntilanteen muutoksen on todettu vaikuttavan voimakkaasti lähentymiseen (Rannikko 2008, 179). Nuorena yksinhuoltajana Ludmila oli joutunut luopumaan esikoisestaan jo heti tämän synnyttyä. Itsemurhan 34-vuotiaana tehnyt isosisko oli Anulle ja Marulle suuri yllätys, suru ja taakka. He jakoivat kaikki asiaan liittyvät tunteensa yhdessä.

Vahva sisarten välinen yhteys oli tullut ilmi jo, kun Anu opiskeluaikanaan lähti vaihtoon Sorbonnen yliopistoon Pariisiin. Hän alkoi siellä kärsiä pahoista ahdistus- ja paniikkikohtauksista. Hänellä oli Marua ikävä. Nivelsärky, joka aiheutui mukulakivillä kävelystä ja marunkieleltä kuulostavat ranskan kielen kurkkuäänteet muistuttivat häntä Marusta. Hän kuvitteli itselleen puhjenneen nivelreuman. ”Katselin sormiani: pikkuriikkisen vääntyneet? Katselin polviani: hiukan turvoksissa? Katselin nilkkojani: paksuuntuneet?” (P 181–182) Ennen kotimaahan paluutaan hän kiinnitti Seinen sillankaiteeseen harmaan, pyöreän, painavan lukon. Se ei ollut rakastavaisten lukko vaan sisarusten lukko, Anun ja Marun. Los Angelesissa opiskellessaan hän ei enää soittanut kotiin eikä kirjoittanut postikortteja, jotta olisi kestänyt tuskallisen eron. Öisin hän katseli lompakossaan säilyttämänsä kuvaa Marusta. ”En minä päässyt sinusta eroon missään” (P 184)

Myöhemmin Anu tottui siihen, että olipa hän missä päin maailmaa tahansa Maru saattoi soittaa hänelle, jos hänellä oli jokin tärkeä asia. Marulla ei ollut ketään muuta. Hänen puhelimessaan oli hätänumeron lisäksi tallennettuna vain Anun numero.

Minä olen tottunut siihen, että äkkiä saattaa tulla puhelu keskelle Göteborgin kirjamessuja juuri kun olen astumassa lavalle Märta Tikkasen ja Per Olov Enqvistin kanssa, tai menossa Hanian kauppahalliin noutamaan suolaisia ja makeita leivonnaisia mieheni ja minun hääpirskeitä varten, tai nojaamassa naistenklinikan käytävänseinään kuultuani, että kohdussani olevan lapsen sydän ei enää lyö. (P 198)

Sisarussuhde on sitova maantieteellisestä välimatkasta riippumatta ja yleensä luottohenkilön asemassa oleva sisarus haluaa auttaa ja tukea erityistä sisarustaan, mikäli yhteydenpidon määrä on kohtuullista (Mäkinen 2019, 171). Anu oli aina valmis auttamaan Marua, koska tämä ei soitellut koskaan mistään turhanpäiväisestä asiasta, eikä ikävissään. Soittojen syynä oli aina jokin todellinen ongelma, jonka hän halusi Anun selvittävän. Maru osoitti myös olevansa Anusta huolissaan. Kun Anu oli haastettu oikeuteen törkeästä kunnianloukkauksesta, joka liittyi Anun *Helsingin Sanomissa* julkaistuun kirjoitukseen, oli Maru leikannut vapauttavan tuomion tultua julkaistun uutisen lehdestä talteen ja taitellut sen käsilaukkunsa sivutaskuun. Marua oli asia pelottanut siskonsa puolesta ja hän oli muuttunut puhumattomaksi. Lehtileike oli sinetöinyt Anun syyttömyyden ja vapauttanut Marunkin kärsimyksensä.

Anulle oli tärkeää, että hänen tyttärensä kävivät hänen kanssaan Marun luona ja yrittivät jutella hänen kanssaan, vaikka he eivät koskaan oppineet ymmärtämään Marun puhetta kunnolla. Marulle tätinä oleminen toi elämään uuden ja tärkeän merkityksen. Hän osti siskontyttärille joululahjoja ja jakoi heille suklaamunia virpomispalkaksi. Terve sisarus voi pitää tapaamisia omille lapsilleen tärkeinä, koska erityisen sisaruksen seurassa lapset oppivat kohtaamaan erilaisuutta ja ymmärtämään oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon merkityksen. Ennen muuta erityiselle sisarukselle on iso merkitys lasten välitön suhtautuminen ja hyväksynnän osoitukset. (Mäkinen 2019, 129.) Anun lapset tottuivat Maruun pienestä pitäen ja hyväksyivät tämän sellaisena kuin hän oli.

Anu oli lähes ainoa, joka ymmärsi Marun puhetta, marunkieltä. Vaikka Anu oli hävennytkin Marun epäselvää puhetta, honotusta ja tuhinaa, jäi hän Marun kuoleman jälkeen kaipaamaan sitä. ”Kenen kanssa nyt puhun tuota vierasta kieltä, jota niin hyvin osaan.” (P 243–244) Anu sai myös kiusoitella Marua hänen puheestaan, jossa sanat saivat eri merkityksiä Marun omintakeisen ääntämyksen johdosta. Harmaan kissanpennun Maru halusi nimetä Savuksi, mutta nimi kääntyi marunkielellä Havuksi. San Marinossa lomaillessaan he olivat ihastelleet korkeita vuoria.

Vuohihgo, Maru sanoo, on gaungih, vuohihgon huipungga voi onga myöh ngunga ja gyngmää. Minä piirrän Marulle vuohiston niin kuin minä sen sananmukaisesti ymmärrän, ja se nauraa. Vain minä saan kiusoitella Marua sillä lailla, eikä se loukkaannu. (P 122)

Anun tehtäväksi tulee myös päättää Marun kuolinpäivä, päivä jolloin hänen elintoimintojaan ylläpitävä laite kytketään pois päältä. Kun Maru kuolee, Anu toteaa, että hänen lapsuudellaan ei ole enää lähitodistajaa. Hän vetäytyy Intiaan kirjoittamaan ja tuntee itsensä orvoksi. Koko

muu perhe on kuollut: Ruslan ja Ludmila, Ulpukka ja viimeiseksi Maru. Anu pohtii Marun merkitystä itselleen ja kirjailijanuralleen. Hän kokee, että Maru määräsi hänen elämänsä suunnan ja oli hänen tärkein pääomansa. ”Tartunta, jonka sain lapsuudessa. Tauti, josta parannuttuani lakkaan kirjoittamasta.” (P 298–299) Kirjoittaminen on toiminut Anulle vertaistukena ja Marun elämä on antanut hänelle aiheen kirjoittaa.

Pääomassa sisaruutta ja sisarten välistä yhteyttä kuvataan erilaisilla kielikuvilla, metaforilla. Abstraktit käsitteet, kuten sisaruus ja vahva sisarten välinen yhteys, korvataan teoksessa toisilla, konkreettisilla sanoilla. Metaforissa sanoja käytetään eri merkityksessä kuin mikä niiden alkuperäinen ja kirjaimellinen merkitys on. Jostakin tulee jokin muu ja abstrakti ajattelu muuttuu konkreettiseksi kuva-ajatteluksi. (Krappe 2011, 146–147.) Anun ja Marun sisaruutta kuvaavat linnun siipien ja herneenpalkojen metaforat. ”Me olimme herneenpalon puoliskot, linnun siivet, kaksoset, me olimme kuin yö ja päivä. Me olimme niin erilaisia, että olimme kuin toisistamme murtuneet.” (P 238) Linnun siivet ovat linnussa kiinni, mutta erottuvat molemmille puolille omina ulokkeinaan. Herneenpalon puoliskot ovat suljettuna tiiviisti yhdessä, mutta avautuessaan enää vain pienesti kiinni toisissaan. Anulla ja Marulla oli yhteinen perhetausta ja sisaruus, joka piti heidät kiinni toisissaan, vaikka heitä erottikin niin moni asia. Kun Maru kuolee, Anu kokee vahvasti menetyksensä. ”On tuulinen kesäkuun päivä, ja lintu repeää.” (P 212) Sisaruus päättyy toisen menehtymiseen, lintu ei pysty lentämään yhdellä siivellä. Intiassa Marua muistellessaan Anu alkaa kerätä ja valokuvata poluilta löytämiään siemeniä ja niiden kuoria. ”[...] puoli vuotta kuolemasi jälkeen alan vimmaisesti valokuvata siemeniä ja niiden kotia, kuvaan etenkin palkoja, sellaisia joissa on selvästi ollut kaksi puolikasta.” (P292) Sisaren menettäminen tuntuu Anusta kuin puolet hänestä olisi myös kuollut. Maru oli kiinteä osa häntä kuolemaansa saakka.

Sisarten välistä yhteyttä kuvaamaan käytetään metaforaa näkymätön siima. Pariisissa Anun saamat ahdistus- ja paniikkikohtaukset häviävät hänen palattuun Suomeen. Hän päättelee, että syynä on näkymätön siima Marun ja hänen välillä. He ovat kiinni toisissaan huolimatta maantieteellisestä välimatkasta. Korkeasaarella kesätöissä ollessaan Anu tuntee siiman nykäisyä muistellessaan Marua, kun hän näkee tutut kalliot ja eväspaikat, joissa hän oli lapsena kesäisin Marun kanssa retkeillyt. Maru muistuttaa olemassaolostaan, vaikka ei ole läsnä. Kirjoittamaansa tarinaa Anu kuvaa siiman napsahdukseksi. Se on hänen mukaansa eräänlainen sielunmessu ja viimeinen palvelus Marulle. Anu päästää kirjoittaessaan irti Marusta, näkymätön siima katkeaa.

Anu käyttää useampaan kertaan sanaa ”tartunta” puhuessaan Marusta. ”Sain lapsena tartunnan. Sen nimi on Maru.” (P 24, 289) Maru on tartunta tai tauti, joka on Anussa. Tartunta

viittaa vahvaan sisaruuteen, joka heidän välillään oli. Vaikka Anu välillä yritti pyristellä siitä eroon, se pysyi hänessä. ”Minä vihasin tartuntaani. Minä pelkäsin paljastuvani.” (P 248) Anu häpesi häpeäänsä ja yritti kaikin keinoin pitää sen sisällään, salasi Marun olemassaolon kaikilta paitsi ihan lähipiiriltään. Häpeän tunnustaminen ei ollut helppoa. Tunnustamalla häpeänsä tarinaa kirjoittaessaan, hän toteaa: ”Nyt on tämäkin sanottu” (P 248).

5 LOPUKSI

Tässä tutkielmassa olen tarkastellut erityissisaruuutta ja siihen liittyvää häpeää Anja Snellmanin autofiktiivisessä romaanissa *Pääoma*. Olen tutkinut miten teoksen rakenne ja erilaiset kerronnan keinot ovat tukeneet häpeästä kertomista. Autofiktio lajina suo liikkumisvaraa kerronnalle ja on luonteva valinta käsiteltäessä omakohtaisia muistoja, joihin sisältyy paljon tunteita ja erilaisia tuntemuksia. Kaikkein negatiivisimpia ja tässä romaanissa etenkin hävettäviksi koettuja häpeäntunteita on ollut mahdollisuus lähestyä ja etäännyttää värittämällä tarinaa fiktion keinoin. Joitakin omakohtaisia tapahtumia on oletettavasti korostettu lisäämällä kerrontaan dramatiikkaa, toisia sivuutettu tai jätetty kertomatta.

Luonnollinen narratologia painottaa lukijan osuutta kerronnallisuuden rakentumisessa. *Pääoman* rakenne, jossa tiettyjen asioiden ja tapahtumien toistoilla on merkittävä rooli, haastaa lukijaa hahmottamaan ja tulkitsemaan teoksen sanomaa. Pääosassa ovat tapahtumat, joissa on vahva emotionaalinen merkitys. Kun kertoja vaihtuu kokijaksi ja kerronta minäkerronnasta kolmannen persoonan kertojaan, käsitellään traumaattisiksi luonnehdittavia muistoja ja tapahtumia. Oli kiinnostavaa analysoida niitä traumafiktion tulkinnan keinoin ja pohtia traumaattisten kokemusten kielellistämistä. Sisaruutta ja sisarten välistä vahvaa yhteyttä kuvataan erilaisilla kielikuvilla, metaforilla. Metaforat ovat yksi trauman sanallistamisen ja samalla myös etäännyttämisen keino. Kertojan omia häpeäntunteita on pyritty häivyttämään myös peilaamalla niitä tunnettujen henkilöiden, Amy Winehousen ja Anders Breivikin, läheisten tilityksiin heidän omista tunteistaan.

Häpeä on monien tutkijoiden mukaan suomalaisten kansantauti, jonka periytyvyyttä ja jatkuvuutta sukupolvesta toiseen on paljon pohdittu. Häpeä liittyy olennaisesti suomalaiseen kulttuuriin, jossa vaikeista asioista on totuttu vaikenemaan. Omista tunteista ei olla puhuttu muille, niitä on salattu ja peitelty, mikä on vain lisännyt häpeää ja eristäytymistä. *Pääomassa* häpeä on vahvasti läsnä Ludmilan ja Ruslanin elämässä. Aviottomasta lapsesta, orpoudesta ja alkoholismista ei puhuttu, eikä myöskään Marun sairaudesta. Häpeä siirtyi sanattomasti seuraavalle sukupolvelle. Anu sai painiskella yksin omien ristiriitaisten tunteidensa kanssa. Kiinnostavaa on se, kuinka äidin tunteet jo odotusaikana ovat yhteydessä lapsen tunne-elämään. Vanhempien omat häpeäntunteet siirtyvät tavalla tai toisella lapsen kannettaviksi jo varhaislapsuudessa. Mikäli pyrkimys vastavuoroisuuteen vanhempien kanssa ei toteudu, vaan lapsi kokee tulevana torjutuksi, synnyttää se kelpaamattomuuden ja hylätyksi tulemisen tunteen, joka johtaa häpeän kokemiseen.

Häpeän tunne on syvällä, sitä on vaikea sanoittaa, mutta se pyrkii esiin eri tavoin, myös fyysisinä pahanolon tunteina. Pääomassa sitä kuvataan karvaana makuna Anun suussa. Vasta kun ihminen tunnistaa häpeän häpeäksi, hän alkaa tarkkailla itseään ulkopuolelta. Vaatii rohkeutta alkaa hivuttautua häpeän taakan alta pois. Kirjoittamalla omista häpeän tunteista ottaa samalla riskin tulla nähdyksi, mikä on edellytys häpeästä toipumiselle ja siitä vapautumiselle. Anu kirjoittaa haluavansa tehdä Marun näkyväksi kirjoittamalla tämän romaanin, mutta samalla tilittäessään omia häpeäntunteitaan hän uskaltaa näyttää oman haavoittuvuutensa. Kirjoittamalla ja muistelemalla tärkeitä tapahtumia eri ikäkausina Anu joutuu kohtaamaan salatuimmat ja kipeimmätkin tunteensa ja tuomaan ne päivänvaloon.

Erityissisaruuteen liittyy monien muiden tunteiden lisäksi häpeää, joka on pitkään ollut vaiettu aihe. Jonkin kirjoittamattoman säännön mukaan ei ole ollut lupa hävetä vammaista sisarusta, saattika puhua tai kirjoittaa siitä. On ollut hävettävää hävetä. Terveet sisarukset eivät ole tuoneet esiin negatiivisia tunteita heikompiosaisia sisaruksiaan kohtaan. He ovat sen sijaan kokeneet syyllisyyttä omasta terveydestään ja pärjäämisestään. Kehitysvammaisten lasten vanhemmille on järjestetty vertaistukea ja heidän ääntään on kuultu, mutta sisarukset ja heidän oirehdintansa ovat jääneet huomioimatta. Hämmästyin miten vähän erityissisararten kokemasta häpeästä on kirjoitettu uusimmissakaan julkaisuissa.

Anja Snellman on kertonut useissa haastatteluissa, että salaisuudet ovat synnyttäneet hänessä kirjailijan. Suuria salaisuuksia ovat olleet asiat, joista on vaiettu: äidin avioton lapsi ja siskon kehitysvamma. Siskostaan Marusta hän oli päättänyt kirjoittaa kirjan jo lapsena. Vuosikymmenten mittainen hauduttaminen on lisännyt ymmärrystä menneistä tapahtumista ja niihin liittyvistä tunteista. Kirjoittaminen on nähdäkseni ollut hyvin merkityksellistä kirjailijalle itselleen oman identiteetin rakentamisessa.

Pääomassa mennään rohkeasti kohti negatiivisia tunteita, kerrotaan häpeästä ja hävettävästä häpeästä. Asenteet esimerkiksi psykkisiä sairauksia kohtaan ovat viime vuosina selkeästi muuttuneet kirjallisuudessa esiin tuotujen omakohtaisten kokemusten myötä. Masennuksesta ja kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä on viime aikoina kirjoitettu sekä omaelämäkertoja että autofiktiivisiä teoksia. Mielen sairauksiin vahvasti liitetty häpeä on alkanut pikku hiljaa hälvetä ja psykkisistä sairauksista on alettu puhua avoimemmin eri yhteyksissä. Anun tarina Marusta tarjoaa vertaistukea kehitysvammaisten sisaruksille ja heidän lähipiirilleen ja lisää ymmärrystä niille, joille heidän arkensa on vieras. Tunnetun kirjailijan erityissisaruuutta käsittelevä teos on ensisijaisesti puheenvuoro kehitysvammaisten sisarusten puolesta ja häpeän tunteista, joista pitäisi tänä päivänä jo voida avoimesti puhua ja

joista ei pitäisi kokea syyllisyyttä. *Pääoma* avaa omalta osaltaan yhteiskunnallista keskustelua ja voisi siten olla tutkimuskohteena myös muilla tieteenaloilla.

Lähteet

P = Snellman, Anja 2013: *Pääoma*. Helsinki: Otava.

Apter, Terri 2007: *Sisarsolmu*. Helsinki: Arkki.

Fludernik, Monika 2010: *Luonnollinen narratologia ja kognitiiviset parametrit*. Teoksessa Hatavara, Mari; Lehtimäki, Markku & Tammi, Pekka (toim.) *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset: Jälkiklassisen narratologian suuntia*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Helle, Anna & Hollsten, Anna (toim.) 2016: *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ikonen, Oiva 1994: *Myös kehitysvammaiset oppivat. Harjaantumiskoululaisten oppimisen tutkimus opetussuunnitelmien ja seurantajärjestelmien kehittämisen tukena*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Jalonen, Olli 2006: *Hitaasti kudotut nopeat hetket: kirjoittamisen assosiaatioista 1900-luvun suomalaisessa proosassa*. Helsinki: Otava.

Kainulainen, Siru & Parente-Čapková, Viola (toim.) 2011: *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Turku: Turun yliopisto.

Kaulio, Pia & Svennevig, Hanna 2006: *Sisaruus. Rakkautta, vihaa, kateutta*. Helsinki: Minerva.

Kettunen, Paavo 2014: *Häpeästä hyväksyntään*. Helsinki: Kirjapaja.

Kinnunen, Saara 2019: *Äidin ikävä: mielen sovintoon suhteessa äitiin*. Kauniainen: Perussanoma Oy.

Knuuttila, Sirkka 2006: Kriisistä sanataiteeksi: traumakertomusten estetiikka. *Avain*, 4/2006, 22–42.

Koivisto, Päivi 2011: *Elämästä autofiktioksi. Lajitradition jäljillä Pirkko Saision romaanisarjassa Pienin yhteinen jaettava, Vastavalo ja Punainen erokirja*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kosonen, Päivi 2014: *Luova omaelämäkerrallinen kirjoittaminen – itsetuntemusta kirjoittamisen opetukseen*. Teoksessa Karjula, Emilia (toim.) *Kirjoittamisen taide & taito*. Jyväskylä: Atena, 97–121.

- Krappe, Johanna 2011: Monimerkityksinen metafora. Teoksessa *Lentävä hevonen*. Välineitä runoanalyysiin. Toim. Siru Kainulainen, Kaisu Kesonen & Karoliina Lummaa. Tampere: Vastapaino.
- Mazzarella, Merete 2013: *Elämä sanoiksi*. Helsinki: Tammi.
- Malinen, Ben 2003: *Häpeän monet kasvot*. Helsinki: Kirjapaja.
- Malinen, Ben 2010a: *The Nature, Origins, and Consequences of Finnish Shame-Proneness: A Grounded Theory Study*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Malinen, Ben 2010b: *Elämää kahlitseva häpeä*. Helsinki: Kirjapaja.
- Mäkikalli, Aino & Steinby, Liisa 2013: *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäkinen, Arja 2019: *Sairas sisko ja vaiettu veli: vertaisopas erityisen sisaruuden kohtaamiseen*. Tampere: Vastapaino.
- Rojola, Lea 2002: *Läheisyyden löyhkä käy kaupaksi*. Teoksessa Soikkeli, Markku (toim.) *Kurittomat kuvitelmat. Johdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*. Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitoksen sarja A, nro 50. Turku.
- Rannikko, Ulla 2008: *Yhteinen ja erillinen lapsuus. Sisarusten sosiaalistava merkitys*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vartiainen, Pekka 2013: *Postmoderni kirjallisuus: Länsimaisen kirjallisuuden historia 1945 – 2000*. Helsinki: Avain.

Painamattomat lähteet:

Kurikka, Kaisa 2013: Anja Snellman kirjoitti sielunmessun sisarelleen.

<http://www.ts.fi/kulttuuri/kirjat/548973> [haettu 22.10.2020]

Kuikka, Raisa (2004) Käännöskritiikki: Kompromissien tekemistä ja luomisen tuskaa

<https://kiiltomato.net/joseph-conrad-pimeyden-sydän-heart-of-darkness/>

[haettu 30.10.2020]

Koivisto, Päivi (2011) Omasta elämästä myytyihin sieluihin.

<http://www.kiiltomato.net/paivi-koivisto-omasta-elamasta-myytyihin-sieluihin/>

[haettu 8.10.2020]

Koivisto, Päivi (2018) Autofiktio protestina ja (identiteetti)poliittisen vaikuttamisen välineenä.

<http://mustekala.info/teemanumerot/dokumentti-ja-totuus-4-11/autofiktio-protestina-ja-identiteetipoliittisen-vaikuttamisen-valineena/> [haettu 25.10.2020]

Ruuska, Helena 2013: Anja Snellmanin surukirja riipaisee.

<http://www.hs.fi/arviot/kirja/a1380515055340> [haettu 22.10.2020]

Snellman, Anja: Pääoma / Aamun kirja / TV / Areena / Yle.fi

areena.yle.fi/1-2042173 [haettu 15.10.2020]